

MELEK İNANCININ KUR'ÂN VE HADİS TEMELLERİ

Ali ÇOLAK*

ÖZET

İslâm'ın inanç esaslarından birisi olan melekler hakkında toplumda değişik inanç ve bilgiler mevcuttur. Bazen melekler akıl dışı şekillere büründürülerek adeta hilkat garibesi gibi takdim edilirken bazen de bir insana ya da bir kuşa benzetilmiştir. Bu sebeple halk arasında meleklerin insanlar gibi yediği içtiği ve hatta günah işlediğini ifade eden rivayetler anlatılmaktadır. Oysaki melekler iman konusu olduğundan, gerçek şekillerinin gözle görülmeleri mümkün değildir. Biz bu çalışmamızda öncelikle melek kelimesi üzerinde durduk. Meleklerin çeşitleri ve görevlerini kaydettikten sonra meleklerle ilgili diğer bazı konulara temas ettik. Meleklerin İnsanları dünyada yaşarken ve öldükten sonra yalnız bırakmadıklarını, görevlerini yerine getirmek için onunla beraber olduklarını rivayetlerden anladık. Meleklerle ilgili bazı inançların aslında ayet ve hadislere dayanmayıp Yahudi ve Hristiyan kültüründen İslam kültürüne geçen bir kısım rivayetler olduğunu gördük. Bu sebeple melek inancının mutlaka âyet ve hadislere dayandırılması gerektiğini vurguladık.

Anahtar Kelimeler: Melek, Âyet, Hadis.

SUMMARY

THE QURAN AND HADIS BASES OF BELIEF IN ANGELS

There seems to be some different faiths and thoughts about the Angels, one of the belief basis of Islam, in the society. Sometimes, they have been presented as almost poor creations by wrapping into absurd forms and sometimes they have been likened to a man or a bird. And consequently, some rumours have been told among the people, those state that similar to men angels eat and drink as well. Yet, as they are the subjects to belief, it is impossible to be seem in their original forms. Primarily, we have focused on the term of 'Angel' in this study. After recording the types and duties of Angles, we have referred to some other issues related with them. Through some rumours we have told that, in order to accomplish their duty Angles never leave men alone both when they are alive and after death. We have observed that some believes about the Angels were not based on the Quran verses and hadis but they were some rumours passed from Jew and Christian cultures into Islam culture. On this account, we have emphasized that the belief in Angels has to be based on Quran verses and hadis in all conscience.

Key Words: Angels, Quran verses, Hadis.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Giriş

Meleklerle îman İslâm'ın temel şartlarından birisidir. Allah ile peygamberler arasındaki bilgi akışında aracı oldukları için meleklerle iman, kitaplara imanı da gerekli kılar. Peygamberlere vahyi getiren, âhiret, kaza-kader gibi inanç esasları ile ilgili bilgileri peygamberlere ulaştıran yine bunlardır. Önemi bu kadar açık olan melek inancının isrâiliyât ve hurafelerden uzak, doğru bir şekilde bilinmesi gerekir. Bunun yolu da Kur'ân-ı Kerim ve sahih hadislerde konuyla ilgili doğru bilgiye ulaşmaktır.

İslâm'ın önemli bir inanç esası olan melekler hakkında zaman içinde değişik tasvirler ve inançlar ortaya çıkmış, her meleğe görevi ile ilgili şekiller yakıştırılarak, onların resimleri çizilmiş ve bunlar da bir takım eserlerde yer almıştır.

Biz bu çalışmamızda, melek inancımızın Kuran ve hadislerdeki temellerini araştırarak, meleklerin nasıl varlıklar olduğunu, görevlerini naslarla ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamızda öncelikle melek kelimesinin kökeni üzerinde duracağız. Sonra da melek inancımızın Kur'an ve hadisten kaynaklarını, meleklerin çeşitleri ve görevlerini, kısacası dünyâ ve âhiret hayatı ile ilgili melekleri ve görevlerini inceleyeceğiz.

a. Sözlükte Melek

“*Melâike*” (ملائكة), kelimesinin kökeni ve anlamı ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: *Melâike* kelimesinin *Mal'ak*'ın mükesser cemîsi olup, *haberci* anlamına geldiği¹ *risâlet* anlamını taşıyan *ulûk* mastarından türediği,² kelimenin aslının *me'lek* olduğu, İsmi mekan, ismi zaman ve mastar olup, mim ziyade edilerek “elif” ile “lam” yer değiştirip *mel'ek* şeklinde Allah'tan elçi mânâsında isim yapıp hemze terk veya hafifletilerek *melek* şeklini aldığı,³ başındaki *mim*, kelimenin aslından olmak kaydı ile kuvvet mânâsına gelen *melk*'ten türeyip *feal* vezninden olduğu ve cemî olarak *feâil* vezninden *melâike* ve *melâik* olarak kural dışı yapıldığı,⁴ *melk* kökünden türeyip rûhânî varlıklardan yönetimle meşgul olana *melek*, insanlardan idare ile meşgul olana ise *melik* denildiği,⁵ *milik* kökünden türediği,⁶ *mülk* ve *melekût*'tan, kuvvet mânâsına geldiği,⁷

¹ Macdonald, D, B, *MEB. İ. A, Melek maddesi*, c. 7, s. 661-664.

² et-Taberî, *Camii'l- Beyân*, c. 1, s. 156.

³ Yazır, *Hak Dini*, c. 8, s. 5320, 5321.

⁴ el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, c. 1, s. 137.

⁵ el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 473; Yazır, *Hak Dini*, c. 1, s. 303.

⁶ el-İsfehânî, *Müfredât*, s.719.

⁷ Yazır, *Hak Dini*, c. 8, s. 5320, 5321.

Arapça'da melek kelimesinin sülâsîsinin göndermek mânâsına gelen *lâaka* olduğu ve bazı âyetlerde geçen melâike kelimesinin müfredi olduğu,⁸ kelimenin aslının *elvek* mastarından *mel'ekû* olduğu⁹ kaydedilmiştir. Ayrıca Melâike, melek kelimesinin cem'i olup aslının *mel'ek* olduğunu, çok kullanıldığından hemzesinin hafzedilerek melek denildiğini, sonundaki "he" harfi de hafz edilerek *melâik* şeklini aldığını, *ulûk* mastarından hemzenin öne geçirilmesi ile *me'lek* olduğunu ve risâlet mânâsına geldiğini söyleyenler de olmuştur.¹⁰

b. Genel Olarak Meleklerin Özellikleri

Melek kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de on iki defa müfret olarak "*melek*", iki defa da; tesniye olarak zikredilmiştir.¹¹ Diğer yerlerde ise *melâike* şeklinde cemî olarak kullanılmıştır.

Kur'ân ve hadislerde kaydedildiğine göre, melekler, latîf cisimli, nûrânî yapılı,¹² muhtelif şekillere girebilen¹³ rûhânî, varlıklar olup,¹⁴ Allah'a ibâdet ve itâatle meşgul olurlar. O'nun emrinden dışarı çıkamazlar.¹⁵ Erkeklik ve dişilikleri olmayıp,¹⁶ yemezler, içmezler,¹⁷ uyumazlar, bedenî arzularından uzak, nefsânî istekleri bulunmayan kanatlı varlıklardır.¹⁸ Onlar, ruhlar gibi ayrı bir âlem ve boyutta kendilerine özgü şartların yaratıklarıdır.¹⁹

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bazı âyetlerden meleklerle îman etmenin, İslâm'ın temel esaslarından biri olduğu açıkça anlaşılmaktadır.²⁰ Allah'ın varlığını kabul etmeyen ateistler dışında, meleklerin varlığı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ancak yapıları müphem olduğu için, onların mâhiyeti ve hakîkatı hakkında ihtilaflar ortaya çıkmıştır.²¹ Kur'ân'da, insanların ve cinlerin yaratıldığı madde hakkında bilgi verilmiş olmasına rağmen,²²

⁸ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. 10, s. 496; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. 7, s. 182.

⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 1, s. 155.

¹⁰ İbn Esîr, *en-Nihâye*, c. 4, s. 359.

¹¹ Bakara, 2/102; A'râf, 7/20.

¹² Müslim, *es-Sahih*, Zühd, 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 6, s. 153, 168; İbn Hibbân, *Sahih*, c. 14, s. 25, h. no: 6154; el-Beyhakî, *Sünen*, c. 9, s. 3, no: 17487; İshak b. Râhûye, *Müsned*, c. 2, s. 278, no: 788.

¹³ Meryem, 19/16-17; Hûd, 11/69-73.

¹⁴ Meryem, 19/64; Yazır, *Hak Dini*, c. 1, s. 305.

¹⁵ Tahrim, 66/6; Nahl, 16/50.

¹⁶ Sâffât, 37/149-156; Zuhruf, 43/19.

¹⁷ Hûd, 11/69-70.

¹⁸ Fâtır, 35/1.

¹⁹ Bu konuda bkz. Gölçük-Toprak, *Kelam*, s. 358.

²⁰ Bakara, 2/177, 285; Nisâ, 4/136.

²¹ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, I, 118, 119; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, c. 1, s. 133.

²² Hicr, 15/26, 27.

meleklerin neden yaratıldıkları hakkında bir kayda rastlanılmamaktadır. Ancak bazı hadislerde meleklerin nurdan yaratıldıkları ile ilgili bir takım haberler mevcuttur.²³

Melekler, temessül etmeleri dışında insanlara görülmezler. Bu sebeple onların hakikatlerini ve özelliklerini akıl ile tespit etmek mümkün değildir. Bu husustaki bilgilerin vahye dayanması zorunludur. Bu yüzden onlar hakkında ancak Kur'ân-ı Kerim âyetleri ve Hz. Peygamber'in sözlerinden bilgi edinilebilir.

Kelâm âlimlerine göre bilgi, duyu organları, haber ve akıl ile elde edilir. İlham, sezgi ve rüya gibi şeyler Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından genellikle gerçek bilgi kaynağı olarak kabul edilmemiştir.²⁴ Bu yüzden meleklerin şekilleri, mahiyeti ve özellikleriyle ilgili bilgiler sadece haberle elde edilebilir. Bu da *haber-i sâdık* olmalıdır. Ancak yalanlanması mümkün olmayan haberlerden elde edebildiğimiz bilgilerle melekler hakkında bir fikir ve kanaat sahibi olabiliriz. Kısacası, meleklerle iman, inanç esaslarından biri olması ve mahiyetleri itibariyle müşâhede imkânları ile bilinemediklerinden dolayı onların nitelikleri hakkındaki bilgileri Kur'ân ve hadislerden öğrenebiliriz. Bu iki kaynaktan tespit edebildiğimiz özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Melekler Allah'ın emri ve izniyle insan şekline girip görülebilirler.²⁵ “... *Derken biz ona ruhumuzu göndermiştik de, o, kendisine yaratılışı tam bir insan şeklinde görünmüştü...*”²⁶ âyetinde Cebrail'in Hz. Meryem'e bir insan şeklinde görüldüğü belirtilmektedir.

Câbir (r.a.) tarafından nakledilen bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v.), bazı peygamberlerin ve Cibrîl'in nasıl olduklarını anlatırken, Cibrîl'in Dihye b. Halîfe'ye benzediğini ifâde etmiştir. Ancak hadiste Cibrîl'in aslı sûretinin değil, temessül etmiş halinin ona benzediği anlatılmıştır.²⁷ Konumuzla ilgili olarak el-Buhârî'nin Hz. Âişe'den naklettiği bir hadiste'de Allah Rasûlü (s.a.v.)'nün “Melek bâzen bana bir insan sûretinde görünür ve

²³ Müslim, *es-Sahih*, Zühd, 60; Ahmen b. Hanbel, *Müsned*, c. 6, s. 153, 168; İbn Hibbân, *Sahih*, c. 14, s. 25; el-Beyhakî, *Sünen*, c. 9, s. 3, no: 17487; İshak b. Râhûye, *Müsned*, c. 2, s. 278, h. no: 788.

²⁴ Bu konuda bkz. Keskin, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, s. 62-63.

²⁵ Zâriyât, 51/24-28; Hüd, 11/77-78; Meryem, 19/17-19; el-Buhârî, *es-Sahih*, İmân, 37; Bed'ul-Halk, 6, 7; Müslim, *es-Sahih*, İmân, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 353, c. 4, s. 235; es-Suyûtî, *el-Habâik*, s. 225; el-Bosnavî, *Risâle-i Temessül-i Cibrîl*, 1-5 Varak.

²⁶ Meryem, 19/16-21.

²⁷ Müslim, *es-Sahih*, İmân, 271.

benimle konuşur. Ben de, onun söylediklerini iyice bellerim...’’²⁸ dediği nakledilmiştir. Ayrıca Cibrîl hadisi olarak bilinen hadiste de Meleğin Allah Rasûlü (s.a.v.)’ne bilinmeyen bir insan şeklinde geldiği ve onunla uzun uzun oturup konuştuğu anlatılmaktadır.²⁹ Ayrıca Bedir ve Huneyn gibi savaşlarda meleklerin sahabeden bazılarının şeklinde Müslümanlar arasında dolaştığı ve savaşta inananlara yardım ettikleri rivayet edilmektedir.³⁰

Hadislerden anlaşıldığına göre, insanlar melekleri insan sûretinde görebilmişlerdir. Kelam âlimlerinin bildirdiğine göre; melekleri ancak peygamberler aslî sûretleri ile görebilir.³¹ Diğer insanlar ise, onların ancak insan şekline girmiş hallerini görebirler. Vahyin inişine şahit olan sahâbe de melek olduğunu anlamadan, Cebrail’in bir insan suretinde Hz. Peygamber’le konuştuğuna şahit olmuştur. Bu hususta daha birçok âyet ve hadise rastlamak mümkündür.

2- “Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler yapan, yaratmada da dilediği kadar artıran Allah’a hamd olsun. Allah şüphe yoktur ki her şeye kâdirdir’’³² âyeti meleklerin kanatlı varlıklar olduğunu bildirmektedir.

İbn Mes’ûd Rasûlullah (s.a.v.)’ın Cibrîl’i altı yüz kanatlı olarak gördüğünü rivayet etmiştir.³³

Yine Safvân b. Assâl el-Murâdî Rasûlullâh (s.a.v.)’dan şunu duyduğunu söylemiştir: “İlim talebi uğrunda evinden çıkan herkesin bu davranışından melekler rıza ve hoşnutluklarını açıklamak üzere kanatlarını onun için indirdiler.”³⁴

Yukarıdaki âyet ve hadislerde belirtilen kanatların mahiyetleri hakkında bir açıklamaya rastlanılmamaktadır. Bu kanatlar, dünyada gördüğümüz birtakım kanatlı varlıklarınki ile kıyas edilmemelidir.

²⁸ el-Buhârî, *es-Sahih*, Bed’u’l-Vahiy, 2; Bed’ul-Halk, 6. Ayrıca bu konuda bkz.: Müslim, *es-Sahih*, Birr, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 292, 408, 462, 508.

²⁹ el-Buhârî, *es-Sahih*, İmân, 37, Tefsîru Sûre, 31; Müslim, *es-Sahih*, İmân, 1,5,7; Ebû Dâvud, *Sünen*, Sünne, 16; et-Tirmizî, *Sünen*, İmân, 4; en-Nesâî, *Sünen*, İmân, 5,6; İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime, 9, Fiten, 25; A.b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 426.

³⁰ Bu konuda Bkz. et-Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, c. 1, s. 120, no: 230; c. 1, s. 195, no: 518; c. 11, s. 389, no: 12085; Hâkim, *Müstedrek*, c. 3, s. 407, no: 5554.

³¹ Aydın, *İslâm İnancıları ve Felsefesi*, s. 288-289.

³² Fâtır, 35/1.

³³ el-Buhârî, *es-Sahih*, Bed’u’l-Halk, 7.

³⁴ Ebû Dâvud, *Sünen*, İlim,1; et-Tirmizî, *Sünen*, İlim,19; en-Nesâî, *Sünen*, Tahâret, 112; İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 239, 241; c. 5, s. 196.

3- Kur'ân'da; “Sûr'a bir üfürülüşle üfürüldüğü, yer ve dağlar kaldırılıp bir vuruşla birbirine vurulduğu zaman işte o gün ne olacaksa olacak, kıyamet kopacak, gök parçalanacaktır; çünkü o gün gök, çok zayıftır. Melekler göğün yanlarındadır ve Rabbinin Arş'ını, o gün onlardan sekiz tanesi başlarının üzerinde taşıyacaktır.”³⁵ “Ey îman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.”³⁶ buyurularak meleklerin güçlü varlıklar olduğuna işaret edilmektedir.

4- Melekler çok sür'atli varlıklardır.³⁷ Onlar çok kısa zamanda uzak mesafelere gidebilirler. Fakat onların gidip gelmesi, çıkması, inmesi insanlarınkine benzemez. Bir anda gökten yıldırımlar indiren, zamandan ve mekândan münezzeh olan Allah, dilerse saniyeden daha az bir sürede melekleri uzak mesafelere götürüp getirebilir.³⁸ Kur'ân'da meleklerin hızlı varlıklar olduklarıyla ilgili olarak; “Birisî, yüksek derecelerin sahibi olan Allah'tan, kâfirler için vuku bulacağı muhakkak olan ve hiçbir önleyicisi bulunmayan bir azâb istemektedir. Öyle ki, melekler ve ruh ona, süresi elli bin yıl olan bir günde yükselirler”³⁹ buyurulmuştur. “Elli bin yıl süren gün” ifadesi hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirler bunun, yedi kat göğün üstüne kadar olan mesafe olduğunu söylerken bazıları da bu günün kıyamet günü olduğunu söylemiştir.⁴⁰

5- Melekler Allah'a ibâdet ederler, isyan etmez ve asla O'nun emrine itâatten çıkmazlar. Hangi iş için yaratılmışlarsa onu yaparlar. Sürekli Allah'a ibâdet ve itâatle meşgul olurlar ve O'nu tesbih ederler.⁴¹ Kur'ân bu hususu şöyle ifade etmiştir: “Onun katındakiler O'na ibâdet etmekten büyüklemezler ve yorulmazlar. Gece ve gündüz usanmadan O'nu tesbih ederler.”⁴² “Onlar, üstlerindeki Rab'lerinden korkarlar ve emredildikleri şeyi yaparlar.”⁴³ “Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler, neye memur edilirlerse onu yerine getirirler.”⁴⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) de hadislerinde meleklerin Allah'a itaat edip asla O'nun emrinden

³⁵ Hâkka, 69/ 13-17.

³⁶ Tahrim, 66/6.

³⁷ Secde,32/5; Meâric, 70/1-4; et-Taberî, *Camiu'l-Beyân*, c. 29, s. 44; İbn Kesîr, *Tefsir*, c. 7, s. 11.

³⁸ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, s. 176.

³⁹ Meâric, 70/1-4.

⁴⁰ Bkz, Ateş, *Çağdaş Tefsir*, c. 10, s. 59-60.

⁴¹ Bakara, 2/30; Sâffât, 37/165,166; Ebû Dâvud, *Sünen*, Salât, 47; et-Tirmizî, *Sünen*, Zühd, 9; en-Nesaî, *Sünen*, Salât, 1.

⁴² Enbiyâ, 21/19,20.

⁴³ Nahl, 16/50.

⁴⁴ Tahrim, 66/6.

çıkmadıklarını haber vermiştir.⁴⁵ Buna göre, meleklerin günah işlediklerini anlatan israiliyat türünden rivayetlere itibar edilmemesi gerekmektedir.⁴⁶

6- Melekler Allah'tan korkarlar.⁴⁷ Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Zaten göklerde ve yerde bulunan bütün canlılar ve melekler, hiç büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler. Üstlerindeki Rab'lerinden korkarlar ve yalnız emrolduklarını yaparlar.*”⁴⁸ “*Gök gürültüsü O'na hamd ile, melekler ise O'nun korkusundan tesbih ederler.*”⁴⁹

7-Kur'ân Meleklerin günahlardan uzak ve mâsum varlıklar olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰ Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.*”⁵¹ “*Sözleriyle O'nun önüne geçmezler ve yalnız O'nun emriyle amel ederler.*”⁵²

Melekler Allah'a isyan etmezler, asla O'nun emrinden çıkmazlar. Bu durumda bazı kaynaklarda yer alan ve meleklerin günah işlediklerinden bahseden bir takım rivayetler bu âyetlere ters düşmektedir. Zaten İslâm âlimleri, meleklerin tamamının günahlardan masum olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak nasların manaları üzerinde düşünmeksizin zahiri (dış) anlamlarında ısrar eden Haşeviyye'den bazıları aksini iddia ederek kendilerince bir takım deliller öne sürmüşlerdir.

Bazı hadis kaynaklarında meleklerin masumluluğu konusuyla çelişen problemleri rivayetlere rastlanmaktadır. Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili soru sormaları, Hârut ve Mârut isimli meleklerin sihir öğretmeleri ve meleğin alkol almasına dair rivayetler bunlardan bazılarıdır.⁵³

8- Meleklerin cinsiyetleri, evlenme ve çoğalmaları yoktur.⁵⁴ Câhiliye devri insanları, melekleri Allah'ın kızları olarak kabul ediyorlardı. Erkek

⁴⁵ Ebû Dâvud, *Sünen*, Salât, 47; et-Tirmizî, *Sünen*, Zühd, 9; en-Nesâî, *Sünen*, Salât, 1.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 134.

⁴⁷ Enbiyâ, 21/28; Nahl, 16/50; Râd, 13/13; el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, c. 6, s. 15163; İbn Kesîr, *Tefsir*, c. 4, s. 199, c. 6, s. 3.

⁴⁸ Nahl, 16/49-50.

⁴⁹ Ra'd, 13/13; Bu konuda geniş bilgi ve rivayetler için Bkz.: İbn Kesîr, *Tefsir*, c. 6, s. 3.

⁵⁰ Tahrim, 66/6; Nahl, 16/50.

⁵¹ Tahrim, 66/6.

⁵² Enbiyâ, 21/27.

⁵³ Bkz, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 134.

⁵⁴ Bkz. Sâffât, 37/149, 156; Zuhuf, 43/19; .Bu konuda İslâm âlimlerinin görüşleri için bkz. en-Nesefî, *Akâidu'n-Nesefî*, s. 3; Taftazânî, *Kelam İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*, (Haz.: S. Uludağ) s. 305.

çocukları kendilerine, kızları ise Allah'a layık görüyorlar ve Allah'a evlat isnad ediyorlardı. Onların bu asılsız inançlarını Kur'ân-ı Kerim şöyle anlatmaktadır: *“(Ey Muhammed!) Müşriklere sor bakalım, kızlar Rabb'inin da oğlanlar kendilerinin mi? Yoksa onların huzurunda biz melekleri dışı olarak mı yarattık? Bilesiniz ki onlar, iftiraları yüzünden Allah doğurdu diyorlar ve elbette yalan söylüyorlar. Allah kızları oğlanlara tercih mi etmiştir? Sizin neyiniz var! Nasıl hükmediyorsunuz? Hiç düşünmüyor musunuz? Yoksa sizin bu konuda açık bir deliliniz mi var?”*⁵⁵ *“Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dışı saymışlardır. Bu kimseler onların yaratılışına şahit mi olmuşlardır? Onların bu şehâdetleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir.”*⁵⁶

Yukarıda kaydettiğimiz bu âyetlerde görüldüğü gibi, müşrikler azarlanarak Allah'a evlad atfedilemeyeceği, meleklerin dışı veya erkek olamayacağı bildiriliyor.

9-Melekler ölümlü varlıklardır.⁵⁷ Onlar da insanlar ve cinler gibi ölürler. Nitekim âyetlerde şöyle buyurulmaktadır: *“Sûr'a üflenince Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde olanlar baygın bir halde kendilerinden geçerler. Sonra Sur'a tekrar üflenir. İşte o zaman onlar dirilip kalkarlar ve bakınırlar.”*⁵⁸ *“Sakin Allah'la beraber başka bir İlâh'a ibâdet etme; zira O'ndan başka İlâh yoktur. O'ndan başka herşey yok olacaktır. Hüküm O'nundur. Yine O'na döndürüleceksiniz.”*⁵⁹ *“Yeryüzünde bulunan herşey fanidir. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinizin zâtı bâkîdir.”*⁶⁰

Ebû Hureyre (r.a.)'nin naklettiği bir hadiste de Rasûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: *“En doğru söz şâir Lebid'in söylediği sözdür. O;Dikkat et! Allah dışında herşey bâtıldır, demektedir.”*⁶¹

Yani O'nun zatından başka her şey, her mevcut aslında, yokluk demektir. Çünkü O'ndan başka her şeyin varlığı kendinden değil, yüce Allah'a dayandığından her an yok olmaya hazır ve yok olacaklardır. Ancak O zatında diri, ezeli ve ebedi, varlığı kendisiyle var olandır. *“Yeryüzünde*

⁵⁵ Sâffât, 37/149-156.

⁵⁶ Zuhruf, 43/19.

⁵⁷ Zümer, 39/68; Gâfir, 40/16; Kasas, 28/88; et-Tirmizî, *Sünen*, Kıyâme, 8; es-Suyûtî, *el-Habâik*, s. 8; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 20, s. 29.

⁵⁸ Zümer, 39/68.

⁵⁹ Kasas, 28/88.

⁶⁰ Rahmân, 55/26-27.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 248, 393, 458, 470.

bulunan herşey fânîdir. Ancak celâl ve ikram sahibi Rabbinin zatı bâkî kalacaktır."⁶² âyeti bunu açıkca ifâde etmektedir.

Fahrüddîn er-Râzî, canlı varlıkları aklî yönden üç kısma ayırmış ve melekleri de bunlardan; konuşan fakat ölümlü olmayan canlı varlık kategorisine dahil etmiştir. Diri varlık, hem konuşuyor hem de ölüyorsa, bu, insandır. Ölümlü olur fakat konuşamazsa, bunlar da hayvanlardır. Konuşur fakat ölümlü olmaz ise, bu da melektir. En aşağı mertebe, konuşmayan ölümlü varlığın mertebesi, orta mertebe; ölümlü olupta konuşan varlığın mertebesi, en üstün ve şerefli mertebe ise, ölümlü olmayan canlı varlığın mertebesidir ki, bunlar da meleklerdir, diyerek onların ölümlü olmadıklarını ifade etmiştir.⁶³

Fahreddin er-Râzî'nin bu tasnifine katılmamız mümkün değildir. Çünkü kaydettiğimiz "*Yeryüzünde bulunan herşey fanidir. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı bâkîdir.*"⁶⁴ âyeti meleklerin de ölümlü varlıklardan olduğunu belirtmektedir. Yerde ve gökte ne varsa hepsi ölecektir. Melekler de bunların içinde yer alan bir varlık olmaları sebebiyle, onlar da ölecektir, fakat yüce Allah'ın diledikleri canlı kalabilecektir. Onlar da öleceklerdir, fakat bunun ne zaman ve nasıl olacağı ancak yüce Allah tarafından bilinebilir. Zaten melekler ölümsüzdür demek, Allah'tan başka ebedi varlıkların olduğu mânâsına gelir ki, bu da muhaldir.

10- Melekler nur'dan yaratılmıştır. Hz. Âişe'den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) "Melekler nûr'dan, cinler yalın bir ateşten, Âdem ise, size nitelendirilen şeyden (topraktan) yaratıldı" buyurmuştur.⁶⁵

Melekler duyu organlarımızla tesbit edemeyeceğimiz, nûrânî ve rûhânî varlıklardır. Gözle göremediğimiz için onları inkar edemeyiz. Çünkü gözümüzle göremediğimiz birçok şeyin varlığına inanırız. Gözümüz onları görecektir şekilde yaratılmadığından onları fark edemeyebiliriz. Günümüzde artık, "sadece gözümle gördüğüm şey vardır, ona inanırım" şeklindeki bir düşüncenin ilkel olduğu, bilim alanında meydana gelen bir takım gelişmeler sonucu ortaya çıkmıştır. Kızıl ve mor ötesi ışınları, radyo ve televizyonun yayın dalgalarını, mikropları ve buna benzer varlığı kesin olarak bilinen, birçok şeyi de algılayamıyoruz. Uzaktan kumanda âleti ile televizyonumuzu açıp kapatabiliyoruz, fakat ona komut veren ışını göremiyoruz. Gece görüş dürbünleri kullanıyor, ultrason cihazlarından yararlanıyoruz. Kısacası bu kâinata göremediğimiz birçok şeyin varlığını anlıyoruz.

⁶² Rahmân, 55/26-27.

⁶³ er-Râzî, *Teşîr-i Kebîr*, c. 2, s. 234.

⁶⁴ Rahmân, 55/26-27.

⁶⁵ Müslim, *Sünen*, Zühd, 10; A.b, Hanbel, *Müsned*, c. 6, s. 168.

11-Melekler yemezler, içmezler uyumazlar, cehâlet ve unutma gibi özelliklerden uzaktırlar. Yorulmak usanmak, yaşlılık ve gençlik gibi insanlara mahsus özellikleri yoktur. Onlar gece ve gündüz devamlı Rablarına ibâdet ve itâatte bulunurlar.⁶⁶ Nitekim Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır: “*Andolsun ki elçilerimiz (melekler)İbrahim'e müjde getirdiler ve 'selam (sana)' dediler. O da '(size de) selam' dedi ve hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: 'korkma! (Biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik.'"*⁶⁷

12-Melekler güzel görünüşlü varlıklardır. Allah (c.c.) onları en güzel bir sûrette yaratmıştır.⁶⁸ Kur'ân da Cibril (a.s.) hakkında şöyle buyruluyor; *ذو مرة* “ذو مرة فاستوى علمه شديد القوى”⁶⁹ İbn Abbâs (r.a.), âyette geçen “ذو مرة” ifadesini, *güzel görünüşlü* diye tefsir etmiş, Mücâhid, *kuvvetli* manasına alırken, Katâde; *güzel, uzun yaratılışlı* diye tefsir etmiştir. Ayrıca bu kelimeyi, *kuvvet sahibi* diye anlayanlar da vardır. O zaman da bu kelime, *güzel görünüşlü ve kuvvetli* mânâsına gelmektedir.⁷⁰ İnsanlar arasında iyi ve güzel olan şeyleri meleğe, kötü ve çirkin olanları ise şeytana benzetmek âdettendir. İnsanlardan güzel olanlara, ‘melek gibi insan’ denilir. Nitekim Hz.Yûsuf için de kadınlar böyle demişlerdi; “*Kadınlar birden bire onu görünce (güzelliğinden dolayı) dehşete kapılıp ellerini kesmişler, sonra da şöyle demişlerdi: Allah için hâşâ! Bu bir insan değildir, bu ancak şerefli bir melektir.*”⁷¹

Görüldüğü gibi meleklerin güzelliklerinden bahsedilmektedir. Ancak melekler nûrânî varlıklar oldukları için onların şeklen güzelliklerini idrak etmek mümkün değildir. Melekler görülmediklerinden dolayı da insanların zihninde ulaşılamayacak bir güzellik olarak yer etmiş olabilir.

13- Meleklerin hepsi aynı derecede ve yaratılışta değildir. Bir kısmının iki kanadı varken, bazıları üç veya daha fazlasına sahiptir. Hatta hadislerde Cebrâil (a.s.)’in 600 kanadının olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca meleklerin her birisi için farklı dereceler ve makamlar vardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim’de bu konuda; “*Melekler derler ki: İçimizden her birinin*

⁶⁶ Hûd, 11/69, 70; Zâriyât, 51/24-27; Enbiyâ, 21/20; Bu konuda İslâm âlimlerinin görüşleri için bkz. er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. 7, s. 670; Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s. 288; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, s. 168.

⁶⁷ Hûd, 11/69, 70.

⁶⁸ Yûsuf, 12/31; Bu konuyla ilgili olarak bkz. er-Rûmî, *Menhecû'l-Medreseti'l-Akliyyeti'l-Hadîseti fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 616-630.

⁶⁹ Necm, 53/5-6.

⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. 7, s. 419; Yazır, *Hak Dini*, c. 7, s. 4572-4574; Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, c. 9, s. 104-105; el-Eşkâr, *Âlemü'l-Melâike*, s. 14.

⁷¹ Yûsuf, 12/31.

belli bir makamı vardır."⁷² buyurulmuştur. Yine Cebrâîl ile ilgili olarak Kur'ân'da şöyle buyurulmuştur: "*Andolsun ki o (Kur'ân), şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'in sahibi (Allah'ın) katında itibarlı bir elçinin (Cebrâîl'in) getirdiği sözdür.*"⁷³

Meleklerin fazilet durumlarının farklı oldukları şu hadiste de ifade edilmiştir. "*Cebrâîl (a.s.), Hz. Peygamber'e gelir ve ona: 'Siz Bedir Ehlini aranızda nasıl kabul edersiniz?' diye sorar. Rasûlullah (s.a.v.) da; 'Müslümanların en faziletli olarak kabul ederiz' diye cevap verir. Bunun üzerine Cebrâîl (a.s.); 'Bedir'e katılan melekler bizde de en faziletli olarak kabul edilir' diye cevap verir.*"⁷⁴

c. Görevli Meleklerin Özellikleri

1. Büyük Melekler

Büyük melekler olarak isimlendirilen meleklerin de kendi aralarında dereceleri vardır. Cebrâîl ve İsrâîl onların en üstünleridir.⁷⁵ Bir defasında Hz. Ömer Yahûdiler'in yanına girer ve onlarla arasında şöyle bir konuşma geçer. Hz. Ömer onlara Cibrîl hakkında sorar. Onlar: "*Cebrâîl bizim düşmanımızdır. Çünkü Muhammed'e sırlarımızı haber veriyor. Hem de O, şiddet ve azap meleğidir. Oysaki dostumuz Mikâîl, kurtuluş, hayır ve rahmet meleğidir.*" derler. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara: "*Bu iki meleğin Allah katında ki yeri nedir?*" diye sorar. Onlar: "*Cebrâîl Allah'ın sağındadır, Mikâîl solundadır ve aralarında düşmanlık vardır.*" derler. Hz. Ömer: "*Eğer biri Allah'ın sağında, diğeri solunda ise, birbirine düşman olamazlar. Kim onlardan birine düşman olursa, O, Allah'ın da düşmanı olmuş olur.*" der ve oradan ayrılır. Allah Rasûlü'nün yanına geldiğinde de Bakara 97. ve 98. âyetlerin indirildiğini öğrenir.⁷⁶

Fahrüddîn er-Râzî ve Âlûsî gibi müfessirler de, bu dört büyük melek arasında Cebrâîl'in daha üstün olduğunu ifâde ederek bu görüşlerine Tahrîm Sûresi'nin dördüncü âyetini delil göstermişlerdir.⁷⁷

Allahu Teâlâ insanların arasından peygamberler seçtiği gibi, meleklerden de elçiler görevlendirmiştir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur: "*Allah meleklerden de insanlardan da peygamberler seçer.*

⁷² Sâffât, 37/164.

⁷³ Tekvir, 81/19-20.

⁷⁴ el-Buhârî, *es-Sahih*, Megâzî, 11; İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime, 11.

⁷⁵ el-Antâkî, *Melek ve Cin Risâlesi*, 4b.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 274; et-Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, c. 12, s. 45, no: 12429.

⁷⁷ er-Râzî, *Tefsîru Kebîr*, c. 3, s. 247; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, c. 1, s. 334.

Şüphesiz Allah hakkıyla işiten, eksiksiz görendir.”⁷⁸ Âyette bahsedilen bu elçi melekler, büyük melekler olarak isimlendirilen Cebrâîl, Mikâîl İsrâîl ve Ölüm Meleği’dir. Şimdi, bunları görevleri ile birlikte ayrı ayrı inceleyeceğiz.

a. Cebrâîl (a.s.)

Cebrâîl (a.s.); Rasûlullah’a (s.a.v.) Kur’ân-ı Kerîm’i getiren elçi meleğin özel ismidir. Yahûdi ve Hristiyan kaynaklarında Gabriel olarak isimlendirilmiştir. “Güçlü insan” mânâsına gelen ‘geber’ ile “Tanrı” anlamındaki ‘el’ kelimelerinden oluşmuştur. Bu kelimenin Keldânî veya Süryânî kökenli olduğu da ileri sürülmektedir. Yunanca’ya ve Latince’ye de aynen geçmiştir.⁷⁹ Yine bu kelime Kitab-ı Mukaddes’te adı geçen büyük meleklerden birisinin ismidir.⁸⁰ Cibrîl ismi açık olarak Kur’ân’da üç yerde geçmekle beraber değişik isimlerle bir çok yerde zikredilmiştir.⁸¹

Meleklerin tamamı, Allah (c.c.) ile peygamberleri arasında iletişimi sağlamakla vazifeli olmayıp onlardan her birinin ayrı ayrı görevleri vardır. Bunların bir kısmı Allah ile Peygamberleri arasında iletişimi sağlarken bir kısmı da diğer kullarla ilgili hususları düzenlemekle yükümlüdür. Bu elçi meleklerin en başında Rûhu’l Emîn olan Cebrâîl (a.s.)’den bahsedilmektedir.⁸² Ancak, başka elçi melekler de vardır. Hz. İbrâhîm ve Hûd’a (a.s.), Hz. Mûsâ’nın annesi ve Hz. Meryem gibi Allah yolunda olan samimi mü’minlere gönderilen müjdeci melekler bunlardan bazılarıdır.⁸³

Cebrâîl’in yaratılış şekli ve vücut yapısı hakkında Kur’ân’da bir bilgi mevcut olmamasına rağmen, hadislerde birtakım bilgilere rastlamaktayız. Hadislerde o, 600 kanatlı, yer ile gök arasını kaplayan bir melek olarak tasvir edilmektedir. İbn Mesûd (r.a.), Hz. Peygamber’in Cebrâîl’i bu şekilde gördüğünü rivâyet etmiştir.⁸⁴ Ayrıca Kur’ân’ın haber verdiğine göre Rasûlullah (s.a.v.), Cebrâîl’i iki defa aslî şeklinde görmüştür.⁸⁵ Bu husus Mesrûk b. el-Ecda’ (v. 62/63) kanalıyla Hz. Âişe’den nakledilen bir hadiste şöyle anlatılmaktadır: “Mesruk demiştir ki: “Hz. Âişe’nin yanında yaslanmış bir vaziyette idim ki, bana şöyle dedi: -*Ey Ebâ Âişe! Üç şey vardır ki, her kim onlardan birisini söylerse Allah’a büyük iftira etmiş olur. Ben*

⁷⁸ Hac, 22/ 75.

⁷⁹ Yavuz- Ünal, *DİA. Cebrâîl Maddesi*, c. 8, s. 202; Şibay, *M.E.B.İ.A, Cebrâîl Maddesi*, c. 3, s. 41.

⁸⁰ *Kitab-ı Mukaddes*, Daniel, 8/15-26; 9/21-27.

⁸¹ Bakara, 2/97, 98; Tahrim, 66/4.

⁸² Şuarâ, 26/193.

⁸³ Hûd, 11/69-76, 77-80; Fussilet, 41/30; Kasas, 28/7; Âli imrân, 3/42-44.

⁸⁴ el-Buhârî, *es-Sahih*, Bed’u’l-Halk, 7.

⁸⁵ Necm: 53/5-18; Tekvir, 81/19-24; Bu konuda fazla bilgi için bkz. Mîras, *Tecrid-i Sarîh*, c. 9, s. 19.

de: Onlar nedir? diye sordum. Bunun üzerine dedi ki: *Her kim Muhammed Rabbi'ni gördü zannederse, Allah'a karşı büyük iftira etmiş olur.* Ben bu esnada dayanıyordum fakat hemen oturdum ve: Ey mü'minlerin annesi! Bana izin ver acele etme! Yüce Allah: (ولقد راه بالافق المبين) 'Andolsun ki O, onu apaçık ufka görmüştür'⁸⁶; (ولقد راه نزلة اخري) 'Yemin olsun ki O, onu bir daha da inişinde gördü.'⁸⁷ buyurmadı mı?, dedim. Bunun üzerine Hz. Âişe: *Ben, onu, bu ümmetin Rasûlullah'tan ilk önce soran kişisiyim. Hz. Peygamber buyurdu ki: 'O Cibrîl'dir. Onu yaratılmış olduğu şekil üzere bu iki seferden başka görmedim. Semâdan inerken gördüm. Vücûdunun büyüklüğü gök ile yer arasını kaplamıştı.'* Hz. Âişe bundan sonra şöyle devam etti: Hem işitmedin mi? Allahü Teala: 'Gözler O'nu idrak edemez. O ise gözleri idrak eder. O, latîftir, habîrdir'⁸⁸ buyuruyor. Yine işitmedin mi ki, Allahü Teala: 'Allah (c.c.), bir insanla ancak vahiy suretiyle veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderir, izniyle dilediğini vahyeder. Doğrusu O, Yücedir, Hakîmdir.'⁸⁹ buyurmuştur."⁹⁰

Yukarıda ifade edildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) onu aslî suretinde sadece iki yerde görmüş, diğer zamanlarda ise, Cebrâîl'i kendi sûretinin dışında, çeşitli şekillerde görmüştür.⁹¹

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı âyetlerde Cibrîl'den *er-Rûh, Rûhu'l-Kudüs, er-Rûhu'l-Emîn* gibi ifadelerle bahsedilmesi onun melek olmadığını ortaya koymaz. Çünkü bu ifadeler kendisiyle Cibrîl'in kastedildiği diğer isim ve sıfatlardır. Zaten melekler de nurdan yaratılmış rûhânî varlıklardır. Nitekim Fazlur Rahman bu konuda farklı düşünmesine karşın yine de; 'Fakat yanlış anlaşılmasın, bu Ruh ile melekler tamamen farklı varlıklar değildir. Sadece şu kadar söyleyebiliriz ki, bu Ruh, meleklerin en üstün derecesi ve Allaha en yakın olanıdır,'⁹² değerlendirmesinde bulunmuştur.

Cebrâîl, Kur'ân'da bazen Ruh bazen de Ruh ve Melek tarzında yanyana zikredildiği için, bazı kimselerde sanki bunlar farklı varlıklarmış gibi bir izlenim doğmasına yol açmıştır. Kur'ân'da; "O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve Ruh, her iş için iner dururlar."⁹³ "Melekler ve Ruh,

⁸⁶ Tekvir, 81/23.

⁸⁷ Necm, 53/13, 14.

⁸⁸ En'am, 6/103.

⁸⁹ Şûrâ, 42/51.

⁹⁰ Müslim, *es-Sahih*, İmân, 287; Krş. el-Buhârî, *es-Sahih*, Tefsîr, (5. Mâide) 7; (53. en-Necm) 1; Bed'u'l-Halk, 6; Tevhîd, 4; et-Tirmizî, *Sünen*, Tefsîr, (53.en Necm) 3278.

⁹¹ el-Buhârî, *es-Sahih*, İmân, 37; en-Nesâî, *Sünen*, İftitah, 37 ; Dihye (r.a) hakkında bkz. İbn Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. 2, s. 158-159; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. 2, s. 161-162; krş. Cerrahoglu, *Tefsir Usulü*, s. 49.

⁹² Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 155.

⁹³ Kadir, 97/4.

*oraya miktarı elli bin yıl süren bir gün içinde yükselirler.*⁹⁴ *“O gün Ruh ve Melekler, sıra sıra dururlar. Allah’ın izin verdiğiinden başka kimse konuşamaz.”*⁹⁵ *“Melekleri, kullarından dilediğine emrinden olan Ruh ile indirir: Benden başka Tanrı yoktur, benden korkun! diye uyarın! (der).”*⁹⁶ buyurulmaktadır.

Allah (c.c.), Cebrail’e melekler içinde ayrı bir yer ve önem verdiğiinden dolayı Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Melekler ve Ruh’ diye ayrıca ondan söz etmiştir. Nitekim şu âyetlerde de görüleceği gibi Ruh’un Cebrail olduğu açıkça anlaşılmaktadır:

*“Uyarıcılardan olman için Kur’ân’ı senin kalbine apaçık Arapça ile Rûhul Emîn (Cebrâîl) getirdi.”*⁹⁷

*“De ki; Allah’ın izniyle Kur’ân’ı kendinden öncekini doğrulayıcı ve inananlara yol gösterici ve müjdeleyici olarak senin kalbine indirdiği için kim Cebrâîl’e düşman olursa, bilsin ki Allah (c.c.) da onun düşmanıdır.”*⁹⁸

Bazı müfessirler, bir kısım âyetlerde⁹⁹ geçen *Ruh* kelimesiyle vahyin kastedildiğini söylemişlerdir.¹⁰⁰ Bu husus *Ruh* kelimesinin hem Cibrîl, hem de vahiy anlamına geldiğini göstermektedir. Nitekim Ebû Ubeyde’ye göre *Ruh*, Cibrîl’dir (a.s.).¹⁰¹ Kanaatimizce *Ruh* kelimesinin vahiy manasına gelmesi, onunla Cebrâîl’in (a.s.) kastedilmesine mani değildir. *Ruh* hem vahiy, hem de vahyin taşıyıcısı olan melek, yani Cebrâîl (a.s.) manasına gelebilir. Ancak; şu âyetten *Ruh*’un Cebrail olduğu anlaşılmaktadır: *“Hani seni Rûhu’l-Kudûs ile te’yid etmiştim de, hem beşikte iken hem de yetişkin iken insanlarla konuşuyordun...”*¹⁰²

Bazı hadislerden *Ruh* ile Cebrâîl’in kastedildiğini anlamaktayız. Bir gün Rasûlullah (s.a.v.), ünlü şair Hassân b. Sâbit’e: *“Müşrikleri hicvet. Rûhul Kudûs seninledir,”*¹⁰³ bir başka seferinde de: *“Müşrikleri hicvet. Cebrâîl seninle beraberdir.”* demiştir.¹⁰⁴ Ve yine o: *“Ey Allah’ım onu*

⁹⁴ Meâric, 70/4.

⁹⁵ Nebe, 78/38.

⁹⁶ Nahl, 16/2.

⁹⁷ Şuarâ, 26/193-195.

⁹⁸ Bakara, 2/97, 98.

⁹⁹ Şûrâ, 42 /52; Mü’minûn, 23/15.

¹⁰⁰ Yazır, *Hak Dini*, c. 5, s. 3084-3085; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, c. 5, s. 95.

¹⁰¹ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, c. 5, s. 95.

¹⁰² Mâide, 5/110.

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 298.

¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 301.

Rûhu'l-Kudüs 'le te'yîd et”,¹⁰⁵ “*Rûhu'l-Kudüs Hassân ile beraberdir*”,¹⁰⁶ “*Allah seni Rûhu'l-Kudüs 'le te'yîd etsin*”,¹⁰⁷ diyerek bu hususa işarette bulunmuştur. Hassân b. Sâbit de, bir mısrasında: “*Ve Cibrîl ve Rûhu'l-Kudüs bizdedir*”,¹⁰⁸ diyerek Cebrâîl'e işarette bulunmuştur.

“*De ki, kim Cebrâîl'e düşman olursa (bilsin ki) işte; o Cebrâîl, daha önceki kitapları doğrulayan, mü'minler için hidâyet ve müjde olan Kur'ân'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir*”,¹⁰⁹ âyetinin tefsiriyle ilgili olarak Muhammed Hamdi Yazır şu görüşleri dile getirmiştir. “*Kur'ân'ı Peygamber'in kalbine indirip vahyi getiren Rasûl, Rûhul Kudüs, Cibrîl-i Emîn'dir*.”¹¹⁰

b. Azrâîl (Melekü'l-Mevt)

Azrâîl kelimesi İbrânicce olup, Cebrâîl kelimesi ile aynı yapıya sahiptir.¹¹¹ Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde Azrâîl lafzı yerine “*Melekü'l-Mevt*” tabiri kullanılmıştır. Âyette “*Rûhunuzu almakla görevlendirilen Ölüm Meleği ...*”¹¹² şeklinde ifade edilmiştir. Hz. Peygamber de Kur'ân'a uygun olarak *Ölüm Meleği* (Melekü'l-Mevt) ifâdesini kullanmıştır.¹¹³

İnsanların ruhlarını teslim almakla sadece bir meleğin görevli olmadığı, aksine bu konuda başka meleklerin de Allah tarafından grevlendirildiği Kur'ân ve hadislerden anlaşılmaktadır.¹¹⁴ “*Ya melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken durumları bakalım nasıl olacak?*”¹¹⁵ “*Melekler, canlarını alacakları kendi nefislerine zulmeden kimselere: Ne isteydiniz? derler. ...*”¹¹⁶ “*Birimize ölüm vakti geldiği zaman, elçilerimiz hiç bir kusur işlemeden onun ruhunu alırlar.*”¹¹⁷ Bu âyette görüldüğü üzere ölüm meleği tekil olarak değil, çoğul olarak kullanılmıştır. Bu da göstermektedir ki Ölüm Meleği sayısını ancak Allah'ın

¹⁰⁵ el-Buhârî, *es-Sahih*, Salât, 68; Bed'u'l-Halk, 6; Edeb, 91; Müslim, *es-Sahih*, Fedâilü's-Sahâbe, 151,152; en-Nesâî, *Sünen*, Mesâcid, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 222.

¹⁰⁶ Ebû Dâvud, *Sünen*, Edeb, 87.

¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 269.

¹⁰⁸ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, c. 1, s. 318.

¹⁰⁹ Bakara, 2/97.

¹¹⁰ Yazır, *Hak Dini*, c. 7, s. 4572- 4573.

¹¹¹ Kılavuz, A. Saim, DİA, *Azrâîl Maddesi*, c. 4, s. 350; Şibay, *MEB.İ.A, Azrâîl Maddesi*, c. 2, s. 155.

¹¹² Secde, 32/11.

¹¹³ el-Buhari, *es-Sahih*, Cenâiz: 69; Müslim, *es-Sahih*, Fedâil, 157, 158; et-Tirmizî, *Sünen*, Tefsir, 7; İbn Mâce, *Sünen*, Cihad, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 287; c. 5, s. 395.

¹¹⁴ Bkz. Sofuoğlu, *İslâm Dini Esasları*, s. 100.

¹¹⁵ Muhammed, 47/27.

¹¹⁶ Nisâ, 4/97.

¹¹⁷ En'am, 6/61.

(c.c.) bileceği kadar çoktur. Nitekim Allah (c.c.) Kur'ân'da, meleklerinin sayısını ancak kendisinin bileceğini haber vermiştir.¹¹⁸

Azrâîl'in mâhiyeti hakkında bazı kitaplarda yer alan ve halk kültürünün oluşmasında etkili olan birtakım haberler isrâiliyyâtan öteye geçmemektedir. Bazı eserlerde onun dünyayı kaplayacak büyüklükte olduğu, dördüncü veya yedinci kat semâda nurdan bir makamının bulunduğu, ayaklarından birinin orada diğerinin de Cennet ile Cehennem arasındaki köprü üzerinde bulunduğu, yetmiş bin ayak ve kırk bin kanadının olduğu, vücudunda bütün canlıların sayısınca gözünün ve dilinin bulunduğu, dört yüzünün olduğu gibi rivayetler kaydedilmiştir.¹¹⁹ Bu bilgilerin İsrâiliyyât türünden haberler olduğu açıktır.

Araştırmamıza rağmen *Azrâîl* kelimesine hiç bir merfû hadiste rastlanmamaktadır. es-Suyûtî (v. 911), Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî (v. 1136) gibi hadis âlimleri tarafından, Vehb b. Münebbih'den (v.114) gelen bazı rivayetlerde Melekü'l-Mevt yerine Azrâîl isminin kullanıldığı bildirilmektedir.¹²⁰ Bu durum, kelimenin Kur'ân ve hadis kaynaklı olmadığını göstermektedir. Tâbiînden olup, İranlı bir aileye mensup olan, Ehli Kitab'ın rivâyetlerini çok iyi bilen, İsrâilî rivâyetlerin en mühim kaynaklarından birisi olduğu kaydedilen Vehb b. Münebbih tarafından İslam kültürüne sokulduğu ve Melekü'l-Mevt (Ölüm Meleği) yerine kullanıla geldiği düşünülmektedir.¹²¹ Nitekim Yahûdilik'te Rabbi'lere aid eserlerde, ondan fazla ölüm meleğinin adı yer alır ki, bunlardan birisi de Azrael'dir. Yahûdilik'de Ölüm Meleği'nin, yaratılışın ilk gününde var edildiğine inanılır. Onların 12 kanadı vardır ve göklerde meskundur.¹²² Bu konuda daha ayrıntılı benzer bir rivayet hadis kaynaklarında da yer almıştır.¹²³

c. Mikâîl (a.s.)

Mikâîl (a.s.), Kur'ân'da ismi açıkça zikredilen meleklerdendir. Bazı İslâmî kaynaklarda yer alan bilgi ve tasniflere göre, kendisi, dört büyük melekten birisi olup tabiat olayları ile ilgilenmekte ve birçok yardımcıları

¹¹⁸ Müddessir, 74/31.

¹¹⁹ el-Kazvinî, *Acâibu'l-Mahlûkât*, s. 407.

¹²⁰ es-Suyûtî, *ed-Dîbâc alâ Sahîh-i Müslim*, c. 5, s. 358, no: 2372; es-Suyûtî, *Şerhu's-Suyûtî alâ Süneni'n-Nesâi (Zehru'r-Rubâ ale'l-Müctebâ)*, c. 4, s. 120, no: 2089; es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî ale'n-Nesâi, (Suyûtî'nin Şerhi ile birlikte)*, c. 4, s. 120, no: 2089.

¹²¹ ez-Zehbî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. 1, s. 100; Cerrahoğlu, *Tefsir Târihi*, s. 133-137; Aydemir, *Teşirde İsrâiliyyât*, s. 67.

¹²² Kılavuz, *DİA, Azrâîl Maddesi*, c. 4, s. 350 (Jewish Encyclopedia, C. 4, s. 480-481'den naklen).

¹²³ el-Buhârî, *es-Sahih, Cenâiz*: 69; Enbiyâ, 31; Müslim, *es-Sahih*, Fedâil, 157, 158; İbn Hibbân, *Sahih*, c. 14, s. 112, no: 6223.

bulunmaktadır.¹²⁴ Ancak Kur'ân ve hadislerde dört büyük melek bulunduğu ve bunların Cebrâîl, Mikâîl, Azrâîl ve İsrâîl tarzında bir sıralamasının yapıldığına ve fazilet açısından bu büyük meleklerin Hz. Peygamber ve Peygamberlerden sonra üçüncü sırada yer aldıklarına dair kesin bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ayrıca Mikâîl'in tabiat olaylarını idareye memur olduğu, rahmet indirdiği, yağmur yağdırıp her türlü bitkileri, meyveleri bitirmekle görevli olduğuna dair Kur'ân ve sahih hadislerde bir bilgi mevcut değildir. Bakara 98. âyetin tefsiriyle ilgili olarak İbn Abbâs'dan (r.a.) nakledilen bir hadis mevcuttur. Bu hadiste anlatıldığına göre, Hz. Peygamber'e Yahûdiler'den bir gurup gelerek beş konuda soru sormak istediklerini, eğer sorularını doğru cevaplandırırca kendisine îmân edeceklerini söylediler. Hz. Peygamber onların sorularını cevaplandırdı. Onlar da doğru söyledin diyerek tasdik ettiler. Son olarak da, kendisine vahiy getiren meleğin kim olduğunu sordular. Hz. Peygamber; Cibrîl'dir (a.s.), deyince Yahûdiler: Cibrîl! Bu, savaş, kıtal, azab indirir ve bizim düşmanımızdır. Şayet **rahmet, bitki, yağmur indiren Mikâîl** deseydin olurdu, diyerek uzaklaştılar. Bunun üzerine Yüce Allah: 'Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâîl'e ve Mikâîl'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkarcı kâfirlerin düşmanıdır,'¹²⁵ âyetini indirdi.¹²⁶ Görüldüğü üzere bu hadiste yer alan ve Mikâîl'in rahmet indirip yağmur yağdırdığı ve bitkiler bitirdiğine dair sözler, Hz. Peygamber'e âid olmayıp Yahûdilerin bu konudaki inançlarını ortaya koyan ifadelerdir. Bunun dışında konuyla ilgili olarak hadis kaynaklarında güvenilir herhangi bir rivayete rastlanılmamaktadır.¹²⁷ Mikâîl'in görevleriyle ilgili olarak, onun yağmur yağdırıp bitki ve meyveleri bitirdiğine dair İslâmî kaynaklarda yer alan bir takım bilgi ve rivâyetlerin, Yahûdi geleneğinden İslâm kültürüne aktarılmış İsrâîliyyât olduğu kanaatindeyiz.

Mikâîl kelimesinin "Mik" ve "İyl" kelimelerinden oluştuğu ve "Ubeydullah" (Allah'ın Kulcağızı) mânâsına geldiği kaydedilmiştir.¹²⁸ Dil bilimcilere göre, Mikâîl kelimesinin; Mikâîl, Mîkâl, Mîkeîl ve Mîkeil şeklinde farklı okunuşları vardır.¹²⁹ Fakat kelime Kur'ân'da *Mikâl* şeklinde geçmektedir. Şöyle buyurulmuştur: "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cibrîl'e ve Mikâl'e düşman olursa bilsin ki, Allah muhakkak kâfirlerin düşmanıdır."¹³⁰

¹²⁴ el-Kazvînî, *Acâibu'l-Mahlûkât*, s. 55,56; Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s. 292; Gölcük-Toprak, *Kelam*, s. 352-354.

¹²⁵ Bakara, 2/98.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 274; krş. İbn Kesîr, *Tefsir*, c. 1, s. 186.

¹²⁷ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, c. 30, s. 25-26.

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 15, 16; Wensinck, A.J, *M.E.B.İ.A, Mikâîl maddesi*, c. 8, s. 308.

¹²⁹ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, c. 1, s. 334.

¹³⁰ Bakara, 2/98.

Hadislerde bu meleğin ismi açıkça zikredilmektedir.¹³¹ Nitekim İbn Mes'ud (r.a.) şöyle demiştir: “Biz vaktiyle Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte namaz kılarken insanlar; ‘Allah’ın, Cebrâîl’in, Mikâîl’in ve Mukarrebûn meleklerinin üzerine selam olsun.’ derlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.); ‘Böyle söylemeyiniz! Çünkü Selâm Allah’ın ismidir, fakat tahiyât Allah içindir, deyiniz’ buyurmuşlardır.”¹³²

el-Hâkim’in (v. 405/ 1014) *sahîhu’l-isnâd* hükmünü vererek kaydettiği ve ez-Zehebî’nin (v. 748/1347) *Müslim’in şartı üzere sahihtir* dediği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.), Mikâîl’i insan sûretinde gördüğünü söylemiş ve onun şiddetli, azametli bir melek olduğunu Bedir Savaşı’nda Hz. Ali ve Ebû Bekir’e (r.a.) anlatmıştır.¹³³

Mikâîl (a.s.), derece olarak Cebrâîl’den (a.s.) hemen sonra gelir ve ona düşmanlık etmek küfürdür.¹³⁴

Mikâîl’in sûreti ve özellikleri ile ilgili el-Kzvinî’nin *Acâibu’l-Mahlukât* isimli eseri ve bazı eserlerde tasvirler yer almaktadır. Melek inancına bir şey katmadığı ve sağlam kaynaklara dayandırılmadığı için burada o tasvirlere değinmeyeceğiz.¹³⁵ Zaten bu tasvirleri anlatan rivayetlerin senedleri mevcut değildir. Hadis usûlü ilmi açısından isnadsız rivayetlerin bir değerinin olmadığı ve sahih sayılamayacağı açık bir husustur. Bizler için gaybî bir nitelik taşıyan, bu sebeple de naslara dayanması gereken böyle bir hususun, senedsiz bir takım rivayetlerle ortaya konması ve bunlara itimad edilmesi doğru değildir. Bu rivayetlerde Mikâîl, âdeta bir insan olarak tasvir edilmiş, hatta ona insanların giymiş olduğu elbiseler giydirilmiştir. Onun şekliyle ilgili olarak da, bir milyon yüz, her yüzde bir milyon ağız, her ağızda bir milyon dil vs. gibi bir takım asılsız, akla ve mantığa aykırı şeyler söylenerek, Mikâîl (a.s.) hilkat garîbesi bir şekle sokulmuştur. Bu rivayetle ilgili olarak yaptığımız araştırmalarımız sonucunda sahih bir dayanağının olmadığını tesbit ettik. Kanaatimizce benzerleri gibi bu rivâyet de uydurmadır.¹³⁶

¹³¹ Müslim, *es-Sahih*, Fedâil, 46, 47; Talak, 30; Ebû Dâvud, *Sünen*, Hurûf, 1; en-Nesaî, *Sünen*, İftitah, 37; A.b Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 10, 224; c. 5, s. 41,114, 122.

¹³² et-Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, c. 10, s. 43, no: 9898.

¹³³ el-Hâkim, *Müstedrek*, c. 3, s. 144, no: 4653.

¹³⁴ Bakara, 2 / 98.

¹³⁵ el-Kazvinî, *Acâibu’l-Mahlukât*, s. 407; el-Eş’arî, *Kitâbu Şecereti’l-Yakîn*, s. 11.

¹³⁶ Bu tür rivayetler için Bkz. Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 179; Cihan, *Uydurma Hadisler*, s. 14.

d. İsrâfil (a.s.) (Sâhibu's-Sûr)

İsrâfil, Sûr denilen ve mâhiyetini ancak Allah'ın bileceği bir âlete üflemekle görevli melektir. Onun ismi Kur'ân-ı Kerim'de açıkça geçmese şu âyetlerde kendisinden bahsedilmektedir.

*“Seslenenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver. O gün insanlar bu sesi gerçekten işiteceklerdir. İşte bu çıkış günüdür.”*¹³⁷ Bu âyette İsrâfil'den (a.s.) *Münâdî* (Seslenen) lafzıyla söz edilmektedir. “... *Sur'a üflendiği gün de hükümranlık O'nundur...*”¹³⁸ “*Sûr'a üflendiği zaman, artık o gün, aralarında ne soy sop kalır; ne de birbirlerine onu sorarlar...*”¹³⁹ “... *Kıyamet günü onlar için ne kötü gündür. O gün, Sûr'a üflendiği gündür. İşte o gün biz, suçluları, korkudan yüzleri kararmış bir halde toplarız.*”¹⁴⁰ “*O gün (Kıyamet gününde bakarsın ki) biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır. Sûr'a da üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişizdir.*”¹⁴¹

Görüldüğü gibi bu âyetlerde, Sûr ve Sûr'a üfleyenden bahsedilmektedir. Her ne kadar açıkça İsrâfil kelimesi geçmese de, bu âyetlerde İsrâfil'e ve onun görevi olan Sûr'a üflemeye işaret edildiği açıktır.

Hiz. Peygamber'in hadislerinde İsrâfil ile ilgili bazı bilgiler mevcuttur. Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) naklettiği bir hadiste Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Sûr sahibi Sûr'u ağzına almış, elini kulağına koymuş ne zaman emredileceğini bekleyip dururken nasıl rahat bir hayat sürebilirim...*”¹⁴² Bu hadiste Hiz. Peygamber İsrâfil (a.s.)'den *Sûr Sâhibi* olarak bahsetmektedir.

İsrâfil kelimesi, diğer büyük melek isimlerinde olduğu gibi, Abdullah ve Abdurrahman mânâsına gelmektedir. Çok kanadı olduğundan bu isimle isimlendirildiği nakledilmiştir.¹⁴³ Kıyâmet'i başlatacak olan Sûr'a üflemekle görevli olup, o zamanı beklemektedir.

el-Hâkim'in sahîhu'l-isnâd değerlendirmesiyle Hiz. Ali'den rivayet ettiği, ez-Zehbî'nin Müslim'in şartı üzere sahihtir dediği bir hadiste Hiz.

¹³⁷ Kâf, 50/41.

¹³⁸ En'am, 6/73.

¹³⁹ Mü'minûn, 23/101-103.

¹⁴⁰ Tâhâ, 20/100-102.

¹⁴¹ Kehf, 18/99.

¹⁴² et-Tirmizî, *Sünen*, Kıyâme, 8; Tefsîr-i Sûre, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 7; c. 4, s. 374.

¹⁴³ el-Buhârî, *es-Sahih*, Tefsir, 6; es-Suyûtî, *ed-Dîbâc*, c. 2, s. 377; ayrıca bkz. Wensinck, *MEB.İ.A, İsrâfil Maddesi*, c. 5, s. 1127.

Peygamber İsrâfil'in Bedir Savaşı'na katıldığını ve azametli bir melek olduğunu haber vermiştir.¹⁴⁴

Sihhat açısından güvenilir olmayan bazı kaynaklarda, diğer büyük meleklerle ilgili olduğu gibi İsrâfil ile ilgili de bazı tasvirlerle rastlamaktayız. Ancak bunların gerçekte alakasının olmadığı ve hayâlî şeyler olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁵

İslâm âlimleri sadece İsrâfil'in yaratılışı ve mâhiyeti ile ilgilenmekle yetinmeyip, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden söz edilen *Sûr*'un¹⁴⁶ mâhiyeti hakkında da tartışmalara dalmışlardır. Nitekim bazı müfessirler *Sûr* kelimesi hakkında farklı yorumlarda bulunmuştur. *Sûr* kelimesinden maksadın, *sûret* kelimesinin çoğulu olduğu ve böylece kelimenin anlamının, *sûretlere üflenip de dirildikleri gün*, şeklinde olacağı belirtilmiştir. Diğer bazı müfessirler ise, buradaki *sûr* kelimesi ile İsrâfil (a.s.)'in üfleyeceği borunun kastedilmiş olmasının daha doğru olduğunu söylemişlerdir. Nitekim İbn Cerîr et-Taberî şöyle demiştir: “Bize göre doğru olan, Hz. Peygamberden gelen haberlerin desteklediği görüştür ki; Allah Rasûlü: *Muhakkak ki İsrâfil Sûr'u ağzına almış ve alnını (yüzünü) eğip döndürmüştür. Ne zaman emredilecek de üfürecek diye beklemektedir*, buyurmuştur.”¹⁴⁷ Bu konuda âlimlerin çoğu tarafından benimsenen görüş ikincisi olup, *Sûr*, üflendiği zaman herşeyin yok olacağı, mahiyeti sadece Allah (c.c.) tarafından bilinen, bir âlettir.

Ebû Hureyre (r.a.) tarafından nakledilen zayıf bir rivâyette İsrâfil'in (a.s.) *Sûr*'a üç defa üfleyeceği ve her bir üflemenin ayrı amaç için olacağı anlatılmıştır.¹⁴⁸

Dört büyük meleğin dışında Kur'ân ve hadislerde bazı melek çeşitlerinden ve görevlerinden bahsedilmektedir. Bunlar derece bakımından dört büyük meleklerden sonra gelmektedirler.

2. *Mukarrebûn Melekleri*

Mukarreb; yaklaşmış anlamına gelir. Pâdişâh ve bazı büyük zâtlara hizmetle yaklaşmış olan kimselere de böyle denilirdi. Yapmış olduğu kulluk ve takvâ ile velâyet mertebesine ulaşmış, Cenâbı Hakk'ın katında çok değerli olan insanlara da Allah'a (c.c.) yaklaşmış mânâsına *mukarrebûn* denilmiştir. Konuyla ilgili olarak Kur'ânda şöyle buyurulmuştur: *وجاء السحرة فرعون قالوا ان لنا لأجرا ان كنا نحن الغالبين* قال نعم وانكم لمن المقربين* “Hani sihirbazlar

¹⁴⁴ el-Hâkim, *Müstedrek*, c. 3, s. 144, no: 4653.

¹⁴⁵ el-Kazvîni, *Acâibu'l -Mahlûkât*, s. 407.

¹⁴⁶ En'am, 6/73.

¹⁴⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11, 463. İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. 3, s. 276.

¹⁴⁸ et-Taberânî, *el-Ehâdisu't-Tivâl*, s. 266; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. 3, s. 276-281.

Firavun'a gelmişler ve; 'Eğer gâlip gelen biz olursak, her halde bizim için bir mükâfaat vardır, değil mi?' demişlerdi. Firavun da: 'Evet, aynı zamanda siz benim *gözdelerimden*(Mukarrebûn) olacaksınız' demişti.¹⁴⁹ قال نعم و انكم السابقون السابقون ألك المقربون في جنات نعيم "Firavun cevap verdi: Evet, o takdirde hiç şüphe etmeyin, *gözde kimselerden* olacaksınız."¹⁵⁰ "Allaha itaatte öne geçenler, onun rahmetinde de önde olanlardır. İşte bunlar, Naîm Cennetleri'nde Rab'ları katında *gözde olanlardır*."¹⁵¹

Mukarrebûn Melekleri, Allah'a (c.c.) yakın olan bir kısım büyük meleklerdir. Bunlar, marifetullah'a dalmış olup, gece-gündüz hiç yüksünmeden Allah'ı (c.c.) tesbih ederler.¹⁵² Âyet-i Kerîme'de "Mesih İsâ, Allah'a kul olmaktan asla çekinmemiştir, *en yakın melekler* de öyle. Zâten, Kim Allah'a (c.c.) kul olmaktan çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki Allah (c.c.), onların hepsini huzurunda toplayacaktır." buyurulmaktadır.¹⁵³

İbn Hacer el-Askalânî (v. 852), Mukarrebûn meleklerine, Kerûbiyyûn melekleri de denildiğini, bunların Arş'ın etrafını kuşatmış olup, meleklerin efendileri olduklarını kaydetmiştir.¹⁵⁴ Ancak bu bilginin İsrâiliyyât kaynaklı olduğu kanaatindeyiz. Nitekim bu konuda Tevrat'ta şöyle denilmektedir: "Böylece Rab Allah onu Aden bahçesinden, kendisinin içinden alındığı toprağı işlemek için çıkardı. Ve adamı kovdu; ve hayat ağacının yolunu korumak için, Aden bahçesinin doğusuna *Kerûbileri* ve her tarafa dönen kılıcın alevini koydu."¹⁵⁵ İslâm'ın Mukarrebûn dediği melekler Tevrat'ta kerûbiyyûn olarak anılmıştır.

el-Kazvînî, Mukarrebûn Melekleri'ni; Allah'a (c.c.) yakın olan meleklerdir, diye tarif ettikten sonra, onları şöyle sıralamıştır: Hamele-i Arş (Arş'ı taşıyan) melekleri, Rûhu'l Emîn (Cibrîl-i Emîn), İsrâfîl, Mikâîl, Ölüm meleği, Yedi kat semâ melekleri, Hafaza (yazıcı ve koruyucu) melekleri, Muakkıbât (Gece ve Gündüz) melekleri, Münker ve Nekir (sorgu) melekleri, Seyyâhûn (gezici) melekleri. el-Kazvînî, bunların *Kâinat'la görevli melekler* olduklarını ifade ederek bu dâirenin içine bir çok meleği dahil etmiştir.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Ârâf, 7/113- 114.

¹⁵⁰ Şuarâ, 26/42.

¹⁵¹ Vâkıa, 56/1012.

¹⁵² et-Taberânî, *Mu'cemu'l Kebîr*, c. 9, s. 179; el-Gavsî, *Âlemü'l-Melâike, Mecelletü'l Ezher*, c. 38, s. 982.

¹⁵³ Nisâ, 4/172.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu'l Bâri*, c. 13, s. 388, no: 6970.

¹⁵⁵ Kitâb-ı Mukaddes, *Tekvin*, 3/23-24.

¹⁵⁶ el-Kazvînî, *Acâibu'l-Mahlûkât*, s. 53- 61.

es-Suyûtî (v. 911), Mukarrebûn melekleri'nin; Cebrâîl, Mikâîl, İsrâfîl gibi büyük melekler olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷ Ancak mukarrebûn meleklerini farklı melek gurubu gibi gösteren rivayetler de mevcuttur. Bu rivayetlerden birinde İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle diyor: "Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber namaz kılardık. İnsanlar, *Allah'a, Cebrâîl'e, Mikâîl'e ve Mukarrebûn meleklerine selâm olsun*, derlerdi. Rasûlullah da (s.a.v.): Selâm Allah'ın üzerine olsun, demeyin! Çünkü Allah (c.c.) zâten es-Selâm'dır, der¹⁵⁸ ve onlara teşehhüd'ü öğretirdi."¹⁵⁹ Hz. Ali'nin bildirdiğine göre, Nebî (s.a.v.) ikinci namazından önce dört rek'at namaz kılar, onların arasını Mukarrebûn Melekleri'ne ve onlara tâbî olan mü'min ve müslümanlara selâmla ayırırdı." Tirmizî, bu hadisin hasen mertebesinde olduğunu söylemiştir.¹⁶⁰

Başka bir rivâyette de, Âsım b. Damre, Hz. Ali'ye Rasûlullah'ın (s.a.v.) namazından sorduğunda, o şöyle cevap vermiştir: "Öğlen namazından önce dört rekat, sonra ise iki rekat kılardı. İkinci namazından önce dört rekat kılar ve onun her iki rekatının arasını Mukarrebûn Melekleri'ne, peygamberler ve müslümanlara tâbî olanlara selâmla ayırırdı"¹⁶¹

Bu iki hadiste sâdece Mukarrebûn melekleri zikredilmiş, İbn Mes'ûd'un rivâyetinde yer alan Cebrâîl, Mikâîl gibi diğer meleklerin isimlerinden söz edilmemiştir. Buradan Mukarrebûn meleklerinin, yukarıda ismi bildirilen büyük melekler olduğu anlaşılmaktadır.

Mukarrebûn kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de sadece melekler için değil bazen insanlar için de sıfat olarak kullanılmıştır.¹⁶²

3. *Hamele-i Arş Melekleri*

Hamele-i Arş melekleri, meleklerin büyüklerinden ve Allah'a (c.c.) yakın olanlarındandır. Onlar sabah akşam Allah'ı tesbih ve hamd ederler, îmân edenler için de istiğfar da bulunurlar.¹⁶³ Bu husus Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir: "*Arşı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na inanırlar...*"¹⁶⁴

¹⁵⁷ es-Suyûtî, *Şerhu İbn Mâce*, s. 18.

¹⁵⁸ Haşr, 59/23.

¹⁵⁹ et-Taberânî, *Mu'cemu'l Kebîr*, c. 9, s. 43.

¹⁶⁰ et-Tirmizî, *Sünen*, Salât, 201.

¹⁶¹ İbn Huzeyme, *Sahih*, c. 2, s. 218, no: 1211; el-Beyhakî, *Sünenü'l- Kübrâ*, c. 1, s. 149, 345.

¹⁶² Bkz. Vâkıa, 56/ 88- 89; Mutaffifin, 83/ 25- 28; Âli İmrân, 3/45.

¹⁶³ Müslim, *es-Sahih*, Cihâd, 38; et-Tirmizî, *Sünen*, Tefsîru'l-Kur'ân, 34; ayrıca bkz. el-Kazvinî, *Acâibu'l-Mahlûkât*, s. 53.

¹⁶⁴ Mü'min, 40/7.

Arşı taşıyan meleklerin sayısının sekiz olduğu âyet-i Kerîmede bildirilmektedir. “Artık Sûr’a bir defa üflendiği, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine tek çarpışla çarpılıp darmadağın edildiği zaman, işte o gün olacak olur (kıyamet kopar). Gök yarılr ve artık o gün o, çökmeye yüz tutar. Melekler onun (göğün) etrafındadır. O gün Rabb’inin Arş’ını bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir.”¹⁶⁵ Bu âyette geçen (ويحمل عرش ربك فوقهم) “Semâniye” kelimesi hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Müfessirlerden eş-Şa’bî, ed-Dahhâk ve İbn Cüreyc, bunun anlamının *sekiz saf* melek olduğunu söylerken, el-Hasen; bu, sekiz şahıs mı, sekiz bin mi, sekiz saf mı? bilmiyorum demiştir. Bunlar bir tek melek değil, melek cinsidir, ya da bütün meleklerdir diyen âlimler de mevcuttur. İbn Abbâs, âyetteki ثمانية kelimesinin sekiz saf olduğunu söylemiştir.¹⁶⁶

Arşı taşıyan meleklerle beraber, bir de Arşı kuşatan melekler vardır. Onlar hakkında Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Orada melekleri Rab’lerini hamd ile tesbih ederek, Arş’in etrafını kuşatmış görürsün. İnsanlar arasında adaletle hükümlenmiş ve artık hamd âlemlerin Rabbi Allah’a (c.c.) mahsustur, denilmiştir.*”¹⁶⁷ Bu melekler, dâima Allah’ı (c.c.) tesbih etmek, O’na hamd etmek ve Rablerini yüceltmek, mü’minler için de istiğfar etmekle meşguldürler. Allah’ın gazâbını ve rızâsını ilk bilenler de bu meleklerdir.¹⁶⁸

Arşin etrafını kuşatan meleklerin ne kadar olduğunu, Allah’dan (c.c.) başka kimse bilemez. Ancak bunların sayısının oldukça fazla olduğuna dair birtakım bilgiler mevcuttur.¹⁶⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de meleklerin saf saf dizilmelerinden bahsedilmiş, fakat bir safta ne kadar melek olduğu bildirilmemiştir.¹⁷⁰ Sahih hadis kaynaklarında da Arş’in etrafındaki meleklerin sayısı ve mahiyeti hakkında güvenilir bir bilgi mevcut değildir. Bu durumda bu meleklerin mâhiyeti ve sayısı hakkında, Kur’ân ve sahih hadislerde verilen bilgilerle yetinmek zorunda olduğumuz açıktır. Zaten Allah (c.c.) yaratmış olduğu orduları hakkında ancak kendisi bilgi sahibidir.¹⁷¹ Bizler de ancak onun bildirdiği kadarını bilebiliriz.

¹⁶⁵ Hâkka, 69/17.

¹⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsir*, c. 8, s. 239; Yazır, *Hak Dini*, c. 8, s. 5322.

¹⁶⁷ Zümer, 39/75.

¹⁶⁸ et-Tirmizî, *Sünen*, Tefsîru’l Kur’ân, 38; et-Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, c. 9, s. 179, no: 8886; Ebû Yâlâ, *Müsned*, c. 11, s. 496, no: 6619; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 228, no: 683.

¹⁶⁹ el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, c. 24, s. 45.

¹⁷⁰ Fecr, 89/22.

¹⁷¹ Müddessir, 74/31.

4. Müdebbirât Melekleri

Müdebbirât Melekleri, âlemin düzenli işleyişinde Allah'ın (c.c.) irâdesinin ve kânunlarının uygulanması ile görevlidirler. Allah'ın (c.c.) izniyle Kâinat'ın devamı ve gelişiminde görevlidirler.¹⁷² فالمدبرات امرا âyet-i ile bu melekler işâret edilmektedir.¹⁷³ Müfessirler bu âyetteki *el-Müdebbirât*'ı melekler olarak te'vil etmiştir.¹⁷⁴ Katâde de *Müdebbirât-ı Emr*' in melekler olduğunu söylemiştir.¹⁷⁵ Hz. Ali'ye *Müdebbirât-ı Emr* sorulduğunda o, melâikedir, diye cevap vermiştir. Hâkim, Mücâhid ve İbn Abbâs da aynı rivâyeti doğrulamıştır.¹⁷⁶

Tefsir âlimlerimizden M. Hamdi Yazır *Müdebbirât-ı Emr*'i, Allah-u Teâlâ'nın âlem düzeninde görevlendirdiği, memur kıldığı işlerde emri tedbîr ve idâre etmekle görevli melekler, yahut onların resulleri olarak tefsir etmiştir.¹⁷⁷ Bu yorum yukarıda ifade ettiğimiz, kâinat düzenini ve devamını sağlamakla görevli melekler olduğu görüşünü doğrulamaktadır.

5. Hafaza / Kirâmen Kâtibîn Melekleri

Kur'ân ve hadislerin bildirdiğine göre, kendilerine Kirâmen Kâtibîn (Şerefli Yazıcılar) veya Hafaza Melekleri denilen iki melek vardır. Bunlar insanların iyi ve kötü işlerini gözetlemek ve yazmakla görevlidir.¹⁷⁸ İnsanların yaptıklarını kaydeder ve Allah'ın dilediği zamana kadar korurlar. Onlar bu görevi bir İlâhî hikmete bağlı olarak yaparlar. Bu meleklerin yazmaları biz insanların yapmış olduğu gibi değildir. Yazma işinin keyfiyetini ancak Allah bilir.¹⁷⁹ Günümüzde dahi binlerce sayfalık bilgi birikiminin veya izlenmesi saatler sürecektir görüntülerin küçücük bir bilgisayara kaydedilmesi sıradan bir durumdur.

Allah (c.c.) insanı ilk yaratılışından itibaren yalnız bırakmayıp,¹⁸⁰ her an onunla birlikte olacak melekler görevlendirmiştir. Kirâmen Kâtibîn melekleri de bunlardandır. Nitekim şu ayetler bunu ifade etmektedir: “*İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadırlar. İnsan hiç bir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek*

¹⁷² Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 360.

¹⁷³ Nâziât, 79/5.

¹⁷⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 30, s. 20; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, c. 30, s. 25-26.

¹⁷⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 30, s. 20.

¹⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 8, s. 601.

¹⁷⁷ Yazır, *Hak Dini*, c. 8, s. 5554-5555.

¹⁷⁸ Ra'd, 13/11; Kâf, 50/17, 18; İnfîtâr, 82/10-12; Ayrıca bkz. Yazır, *Hak Dini*, c. 8, s. 5642; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, c. 10, s. 359.

¹⁷⁹ Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s. 291-292; el-Gavsî, *Âlemü'l Melâike, Mecelletü'l Ezher*, c. 38, s. 984; Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 353.

¹⁸⁰ Kiyâmet, 75/36.

*bulunmasın*¹⁸¹ “Hayır! Bütün bunlara rağmen siz yine de dini yalanlıyorsunuz. Şunu iyi bilin ki üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar yapmakta olduklarınızı bilir.”¹⁸² Kaydettiğimiz bu âyetlerde *Kirâmen Kâtibîn/Hafaza Melekleri*’ne işâret edilmektedir. Bu melekler, insanların yapmış oldukları iyi veya kötü davranışları yazarlar ve onu Kıyâmet gününe kadar insanların amellerinden hesaba çekilmeleri için saklayıp korurlar.

Yukarıdaki âyetlerde bahsedilen insanın sağında ve solunda bulunan meleklerin yanında bir de önünde ve arkasında bulunup insanı gözetleyen ve koruyan melekler vardır. Bu husus âyette; “*Onun önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu koruyan takipçiler (melekler) vardır...*”¹⁸³ diye ifade edilmiştir.

Konumuzla ilgili olarak Huzeyfe İbn Yeman (r.a.) “Kelâm’ın yedi kilidi vardır. Söz onlardan çıktığı zaman yazılır, çıkmazsa yazılmaz. Bunlar: Kalb, dil, küçük dil, iki çene ve iki dudaktır. Bu, ‘... ما يلفظ من قول = İnsan hiç bir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın’ âyetine de uygundur.”¹⁸⁴ demiştir.

Anlaşıldığı üzere Hafaza Melekleri, dünya hayatında insanları her türlü kötülüklerden korudukları gibi, onların amellerini bir hesap günü için yazıp saklamaktadırlar. Bu Melekler her an insanlarla beraber olup, doğumundan ölümüne kadar onları terketmezler.

6. Gece ve Gündüz Melekleri

Bazı melek insanları gece ve gündüz nöbetleşe takip edip onları yalnız bırakmayarak iyi amellerini Allah’a (c.c.) arz ederler. Âyette bu husus “*Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırınca kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şâhitlidir*”¹⁸⁵ şeklinde ifade edilmiştir.

Gece ve gündüz melekleriyle ilgili Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Allah’ın bir kısım melekleri vardır. Bunlar; Gece Melekleri ve Gündüz Melekleri olarak içinizde nöbetleşe bulunurlar. Sabah ve ikinci namazlarında bir araya gelirler. Sonra, sizin amellerinizi ulaştırmak üzere Allah’ın huzuruna yükselirler. Sizi çok iyi bilen Allah (c.c.) bu meleklerle*

¹⁸¹ Kâf, 50/17, 18.

¹⁸² İnfıtâr, 82/10-12.

¹⁸³ Krş. Râ’d, 13/11.

¹⁸⁴ Kâf, 50/18; el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, c. 26, s. 180.

¹⁸⁵ İsrâ, 17/78.

sorar: 'Kullarımı nasıl bıraktınız?' Onlar: 'Biz onları namaz kılyorken bıraktık ve yine onlara namaz kılarlarken vardık.' diye cevap verirler."¹⁸⁶

İslam âlimlerinden bazıları bu meleklerin Hafaza Melekleri olduğunu söylerken, Kâdı İyâd gibi bazı âlimler de bunların, Hafaza Melekleri'nden farklı bir gurup olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷ Kanaatimizce Kâdı İyâd ve benzeri âlimlerin bu konudaki görüşleri daha isabetlidir. Çünkü, konuyla ilgili hadislerde, "Gece" ve "Gündüz" kelimeleri, ملائكة بالليل وملائكة بالنهار şeklinde melek kelimesine izâfe edilerek kullanılmıştır. Kısacası, hadislerde meleklerin insanları hiç ara vermeden, sürekli olarak tâkip ettiklerini anlatmak için kullanılabilir olan ليلا و نهارا "Gece-Gündüz" ifâdesi değil de aksine, ملائكة بالليل وملائكة بالنهار "Gece Melekleri" ve "Gündüz Melekleri" ifâdesi tercih edilmiştir.¹⁸⁸ Bu meleklerle Hafaza Meleklerinin görevleri farklıdır. Kirâmen Kâtibîn/Hafaza Melekleri insanların iyi ve kötü her hâlini yazıp tesbit ederken, Gece ve Gündüz Melekleri insanların iyi hallerine vâkıf olmakta, namaz ve ibâdet durumlarıyla ilgili bilgileri Cenâb-ı Hakk'ın katına arz etmektedirler.

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalardan anlaşılacağı üzere, *Gece ve Gündüz Melekleri* diye bir melek gurubu mevcut olup, bunlar Hafaza Melekleri'nden farklı bir sınıfı oluşturmaktadır. Hafaza Melekleri ile ilgili hadislerde sabah ve ikindi vakti gibi zaman ayrıntılarının olmayışı ve yukarıda açıklanan diğer hususlar dikkate alındığında bu fark daha açık olarak ortaya çıkmaktadır.

7. *Münker ve Nekir Melekleri*

Münker ve Nekir ölümden sonra insanları sorgulayan iki melektir. Bunlar; cenaze defnedildikten sonra ona Rabbi, dini ve peygamberi hakkında sorular sorarlar.¹⁸⁹ Bu iki meleğin ölen kişiyi sorguya çekmeleri, kabir hayatını inkar eden fırka mensupları hariç, İslâm ümmetinin çoğunluğunu oluşturan, Ehl-i Sünnet'e göre haktır ve vuku bulacaktır.¹⁹⁰

Münker Nekîr Melekleri'nin ismi Kur'ân'da açıkça zikredilmese de Hz. Peygamber'in hadislerinde sıkça bahsedilmekte ve kabir sorgusunu

¹⁸⁶ el-Buhârî, *es-Sahih*, Salât, 16; Bed'ü'l-Halk, 6; Tevhid, 23, 33; Müslim, *es-Sahih*, Mesâcid, 210; Mâlik, *Muvatta*, Kasru's-Salât, 82; en-Nesâî, *Sünen*, Salât, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 257,312, 486.

¹⁸⁷ el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, c. 5, s. 44 - 45.

¹⁸⁸ el-Buhârî, *es-Sahih*, Salât, 16; Bed'ül -Halk, 6; Tevhid, 23, 33; Müslim, *es-Sahih*, Mesâcid, 210; Mâlik, *Muvatta*, Kasru's-Salât, 82; en-Nesâî, *Sünen*, Salât, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 257,312, 486.

¹⁸⁹ Ebû Dâvud, *Sünen*, Sünnet, 27; Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s. 292

¹⁹⁰ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 177; Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı*, s. 292.

onların yaptığı vurgulanmaktadır.¹⁹¹ Rasûlullah (s.a.v.) kabirde sorguyu şöyle atlatmıştır: “Ölü mezara konduğu zaman ona mavi ve siyah iki melek gelir. Onlardan birine *Münker*, diğerine ise *Nekir* denir...”¹⁹² Tirmizî, bu hadisin hasen ve garîb mertebesinde olduğunu kaydetmiştir. Enes b Mâlik (r.a.) de bu iki meleğin sorgu şeklini teferruatıyla anlatan bir hadis nakletmiştir.¹⁹³ Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Allah Teâlâ sağlam sözle îmân edenleri hem dünyâ hayatında hem de ahirette sapaşlam tutar. Zâlimleri ise saptırır. Allah dilediğini yapar.*” âyeti,¹⁹⁴ kabir azâbı hakkında indirildi. Ölüye kabirde: *Rabbim kim?* diye sorulur. O da: *Rabbim Allah, Peygamberim Muhammed'dir,* diye cevap verir. İşte mü'min'in ölümü Cenabı Hakkın; '*Allah Teâlâ sağlam sözle îmân edenleri hem dünyâ hayatında, hem de ahirette sapaşlam tutar,*' âyetinin işâret ettiği gibi metanetli olur.”¹⁹⁵ Bu hadis, Kütüb-i Sitte'ye dahil hadis kaynaklarının hepsinde küçük lafız farklılıklarıyla yer almıştır. Bazı rivâyetlerde, kabirde ölüye sorulan soruların; ‘Rabbim kimdir? Dinin nedir? Peygamberin kimdir?’ şeklinde üçe çıkartıldığı görülmektedir.

es-Sindî (v.1139), hadislerdeki *kabir azâbı* ifâdesini kabir sorgusu mânâsına yorumlamış ve “kabir sorgusu bâzen azâba sebep olduğu için, sorgu kelimesi yerine, azap kelimesi kullanılmıştır. Âhiretteki sebat'tan maksad ise, kabirde meleklerin soruları karşısında mü'minin metânet ve sebat göstermesidir,” demiştir.¹⁹⁶

İbn Abbâs (r.a.), *يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ* âyeti hakkında şunları söylemiştir: “Mü'mine ölüm ânı gelince, melekler hazır bulunur, ona selam verirler ve kendisini Cennet'le müjdelerler. Öldüğü zaman da, cenâzesi ile beraber yürürler. Sonra insanlarla birlikte, onun cenâze namazını kılarlar. Defnedildiğinde, ölen kimse kabrine oturtulur. Melekler ona: *Rabb'in kim?* diye sorarlar. O kimse: *Rabbim Allah (c.c.),* diye cevap verir. Bu sefer melekler: *Rasûlün kim?* derler. O kimse de: *Muhammed (s.a.v.),* der. Bunun üzerine melekler ona: *Şehâdetin nedir?* diye sorarlar. O da: *Şâhitlik ederim ki, Allah'tan (c.c.) başka ilah yoktur ve yine şahâdet ederim ki*

¹⁹¹ Bu konuda bkz. el-Kazvinî, *Acâibu'l-Mahlûkât*, s, 59; el-Eşkâr, *Âlemü'l-Melâike*, s. 21; Wensinck, *MEB, İ.A., Münker Nekir maddesi*, c. 8, s. 806-807.

¹⁹² et-Tirmizî, *Sünen*, Cenâiz, 70; İbn Hibbân, *Sahih*, c. 7, s. 386, no: 3117.

¹⁹³ Ebû Dâvud, *Sünen*, Sünnet, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 233-234 .

¹⁹⁴ İbrâhîm, 14/27.

¹⁹⁵ İbrâhîm, 14 / 27; en-Nesâî, *Sünen*, Cenâiz, 114; Ebû Dâvud, *Sünen*, Sünne, 24; İbn Mâce, *Sünen*, Zühd, 32; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 16, s. 596- 600; İbn Kesîr, *Tefsir*, c. 4, s. 419, 421.

¹⁹⁶ H. Hatipoğlu, *İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, c. 10, s. 555-556.

*Muhammed (a.s), Allah'ın Rasûlü'dür, diye cevap verir. Sonra o mü'min kişinin kabri, gözünün iliştiği yere kadar genişletilir...*¹⁹⁷

Ehl-i Sünnet'e göre, kabir suâli haktır ve her ölen kimseye yapılacaktır. Ölü, ister kabrinde, ister vahşi bir hayvanın ya da vahşi bir kuşun karnında olsun, isterse yakılarak dağlara külleri savrulsun veya balık yutup onun karnında olsun farketmez, her durumda sorguya çekilecektir. Mü'min, münâfık veya kâfir herkes kabir suâline tabidir.¹⁹⁸

Sonuç olarak, buraya kadar kaydettiğimiz âyet ve hadislerden anlaşılacağı üzere, kabir suâli haktır ve bu sorguyu da Münker ve Nekir adlı melekler yapacaktır. Ancak bu meleklerin şekilleri, sayısı ve özellikleri hakkında hadis kaynaklarımızda sahih herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bu konudaki bilgilerin âyet ve hadislere dayandırılması esastır. Bunların mâhiyet ve şekillerinin akılla tesbit edilmesi mümkün değildir. Mü'minler Münker ve Nekir meleklerinin yapı ve şekillerinden çok, onların sorularına cevap verip verememe ve kabir suâline hazırlıklı olmayla ilgilenmelidir.

8. Cennet Melekleri

Dünyada iken iyi bir kul olarak yaşayıp sâlih ameller işlemiş olan kimseleri, Cennet'te güzel bir şekilde karşılayan melekler vardır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar, bölük bölük Cennet'e sevk edilir, oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara: 'Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya,' derler..."*¹⁹⁹ *"(O yurt) Adn cennetleridir, oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih olanlarla beraber girecekler. Melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır. Sabrettiğinize karşılık size selâm olsun! Dünya yurdunun sonu ne güzeldir! derler."*²⁰⁰

Hadiste belirtildiğine göre, Cennet'in kapısında mü'minleri karşılayacak olan meleğin ismi *'Hâzin'*dir.²⁰¹ Bu hususta Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kıyâmet günü, Cennet'in kapısına gelip açılmasını isteyeceğim. (Cennet kapısının bekcisi) 'Hâzin': Kim o? der. Ben de:*

¹⁹⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 16, s. 599, 600, no: 20774; İbn Kesîr, *Tefsir*, c. 4, s. 421.

¹⁹⁸ eş-Şârânî, *el-Yevâkit*, c. 2, s. 141.

¹⁹⁹ Zümer, 39/73

²⁰⁰ Ra'd, 13/23, 24.

²⁰¹ Zümer, 39/73.

Muhammed, derim. Hâzin; 'Senden önce kimse için (bu kapıyı) açmamakla emrolundum' der.²⁰²

Kur'ân ve hadislerden anlaşıldığına göre, Cennet'in bekçisi olan melekler bir tane değil, sayıca pek olup başkanları "Rıdvân" dır. Cennet'in sekiz kapısı vardır. Her kapıdaki görevli melekler Cennet'e girmeye hak kazanan mü'min kimseleri dâvet edecektir.²⁰³ Cennet'in bazı kapılarından sadece belli vasıflara sahip kimseler alınacaktır. Bu çağrıyı yapacaklar ise, Cennet'in kapılarında görevli olarak bekleyen *Hazene*/teşrifatçı meleklerdir.²⁰⁴

9. Cehennem'de Görevli Melekler

Allah'ın (c.c.) günahkârları cezalandırmak için yaratmış olduğu Cehennemde de görevli melekler vardır. Âyetlerde bildirildiğine göre, Cehennem'in yedi kapısı vardır ve çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Her bölüme gidecek günahkârlar kendileri gibi olan kimselerle beraber Cehenneme sürülürler. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kâfirler, gurup gurup Cehenneme sürüldüler."²⁰⁵ "Cehennem'in yedi kapısı vardır. Her kapıya onlardan bir bölüm ayrılmıştır."²⁰⁶ Görevli melekler, oraya girecek günahkârları Cehennem'in kapılarında karşılayarak, onlara karşı sert davranırlar. Bu husus, Zümer Sûresi'nde şöyle anlatılmaktadır: "Küfredenler, Cehennem'e bölük bölük sevk olunurlar. Oraya geldikleri zaman Cehennem'in kapıları açılır ve bekçileri onlara şöyle derler: 'Size içinizden Rabbinizin âyetlerini okuyan ve bu güne kavuşacağınızı hatırlatan peygamberler gelmedi mi?' Onlar da: 'Evet geldi.' derler. Fakat azap sözü kâfirlerin üzerine hak olmuştur."²⁰⁷

Cehennemde azapla görevli melekler *Zebânî* denilmektedir. Nitekim Allah (c.c.): "O adam, Allah'ın kendisini gördüğünü hiç bilmez mi? Fakat hayır, bu yaptığına son vermezse, onun alın saçından, o yalancı günahkâr alnından mutlaka yakalarız. İşte o zaman meclisini çağırıp toptasın. Biz de Cehennem Zebânîleri'ni çağırırız,"²⁰⁸ buyurmuştur.

²⁰² Müslim, *es-Sahih*, İman, 333; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 316.

²⁰³ Müslim, *es-Sahih*, Tahâret, 17; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Tahâret, 65; et-Tirmizî, *Sünen*, Tahâret, 41; en-Nesâî, *Sünen*, Zekât, 1; İbn Mâce, *Sünen*, Tahâret, 60; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 146, 153.

²⁰⁴ el-Buhârî, *es-Sahih*, Savm, 4; Bed'u'l-Halk, 6, 9; Fadâilu Ashâbi'n-Nebî,, 5; Müslim, *es-Sahih*, Zekat, 84, 85; Cihâd, 37; en-Nesâî, *Sünen*, Sıyâm, 43; Zekat, 1; Cihâd, 20, 45; Mâlik, *Muvatta*, Cihâd, 49; ed-Dârimî, *Sünen*, Cihâd, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 268; c. 4, s. 386; c. 5, s. 153, 159.

²⁰⁵ Zümer, 39/71.

²⁰⁶ Hicr,15/44.

²⁰⁷ Zümer, 39/71.

²⁰⁸ Alak, 96/14- 18.

Zebânî; azap meleği demektir. Kelime olarak; şurta, yani zâbita kuvveti mânâsına gelmektedir.²⁰⁹ Zebânîler, sert, kaba, şiddetli, haşin varlıklardır. Kur'ân-ı Kerîm onların bu durumlarını şöyle tasvîr etmektedir: “*Neredeyse Cehennem öfkesinden çatlayacak! Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara: ‘Size (bu azap ile) korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi?’ diye sorarlar.*”²¹⁰ Cehennem melekleri olan Zebânîlerde acıma duygusu, şefkat ve merhamet yoktur. Onlar ancak Allah’tan (c.c.) aldıkları buyrukları yerine getirmekle mükelleftirler. Yüce Allah bu hususta: “*Ey îmân edenler! Kendinizi ve âilenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında acımasız, güçlü, Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve yalnız emredildiklerini yapan melekler vardır,*”²¹¹ buyurmuştur.

Cehennem’in kapılarında görevli meleklerin başkanına *Mâlik* denilir.²¹² Bu melek âdeta bir başmüdür gibi, oradaki azap işlerini yürütmekle görevlidir.

Cehennem meleklerinin sayısına gelince, bu konuda yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Ben onu Sakar’a (Cehennem) sokacağım. Sen biliyor musun Sakar nedir? Hem (bütün bedeni helâk eder, hiç bir şey) bırakmaz, hem (eski hale getirip tekrar azab etmekten) vazgeçmez. O İnsanın derisini kavurur. Üzerinde on dokuz (muhafız melek) vardır. Biz Cehennem’in işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkârcular için sadece bir imtihan (vesilesi) yaptık ki, böylelikle, kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye öğrensin, îmân edenlerin imanını artırsın. Hem kendilerine kitap verilenler hem de mü’minler şüpheye düşmesinler. Kalplerinde hastalık bulunanlar ve kafirler de: ‘Allah bu misalle ne demek istemiştir ki?’ desinler. İşte Allah böylece, dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini doğru yola eriştirir. Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez. Bu ise, insanlık için ancak bir öğüttür.*”²¹³

Kur’ân ve hadislerde Cehennem’in bekçilerinin sayısı on dokuz olarak bildirilmiştir. Ancak bunlar yönetici konumundaki melekler olabilir. Yüce Allah’ın Cehennem’de görevlendirmiş olduğu meleklerin sayısı belli değildir. Nitekim bu hususta Câbir b. Abdillâh (r.a.) şöyle anlatmıştır: “Yahûdiler’den bazı kimseler, Rasûlullah’ın (s.a.v.) ashabına; “Sizin Peygamberiniz, Cehennem’in bekçilerinin sayısını biliyor mu?” diye sordular. Ashab da (r.a.); “Kendisine sormadan bilemeyiz”, diye cevap verdiler. Bunun üzerine bir kişi Rasûlullah’a (s.a.v.) gelerek bu olayı;

²⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l -Arab*, c. 17, s. 55; Yazır, *Hak Dini*, c. 8, s. 5962.

²¹⁰ Mülk, 67/8.

²¹¹ Tahrîm, 66/6.

²¹² Zuhuf, 43/77.

²¹³ Müddessir, 74/26- 31.

“Ashabın mağlup oldu”, diye haber verdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Niçin mağlup oldular”, diye sordu. O kişi; “Yahûdiler onlara Peygamberiniz Cehennem bekçilerinin sayısını bilir mi?” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.); “Onlar ne cevap verdiler”, diye sordu. O adam da; “Peygamberimize sormadan bilemeyiz dediler”, diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.); “Bir topluluk, kendisine bilmediği bir şey soruldu diye mağlup olur mu? Benim ashâbım, Peygamberimize sormadan bilemeyiz, dediler. Fakat vaktiyle Yahûdiler, peygamberlerine; Allah’ı bize apaçık göster, demişlerdi. Öyleyse ben de onlara Cennet’in toprağını soruyorum,” buyurdu. Daha sonra Yahûdiler geldiler ve Rasûlullah’a (s.a.v.); “Ey Ebe’l-Kâsım! Cehennem’in bekçileri kaç tanedir?” diye sordular. Rasûlullah da; “Şu kadar, şu kadar, birinde dokuz, birinde de on”, dedi. Onlar da; “Evet” diye tasdik ettiler. Bundan sonra Rasûlullah (s.a.v.) onlara Cennet’in toprağını sordu. Bunun üzerine Yahûdiler susmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine ilgili âyet inerek,²¹⁴ Cehennem’in bekçilerinin sayısının on dokuz tane olduğunu bildirdi.”²¹⁵

Yukarıda kaydettiğimiz âyet ve hadislerde on dokuz tane oldukları bildirilen Cehennem meleklerinin emrinde daha birçok melek olabilir. Bunların sayılarını ise ancak Allah (c.c.) bilir. Bunların başkanı da “*Mâlik*”tir. Meleklerinin sayısı ile ilgili olarak yukarıda kaydettiğimiz hususlar bizler için gaybî bir konudur. Gaybı da ancak Allah (c.c.) bilir.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde çok net olarak ortaya konulduğuna göre melek inancı, İslâm’ın îmân esaslarından birisidir ve îmânın şartları arasında ikinci sırada yer almaktadır. İnsanlık tarihi boyunca her toplumda, görülmeyen bir takım varlıklara inanılmış ve bunlar, iyilik-kötülük taraftarı olarak kabul edilmiştir. Melek kavramı da, her toplumda farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ancak, İslâm dininde melek inancı daha net bir şekilde ortaya konulmuştur.

Çeşitli âyet ve hadislerden meleklerin insanlarla her zaman beraber olduklarını ve onlarla ilgili birçok görevlerinin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Hz. Âdem’in yaratıldığı anda yanında melekler vardı ve Allah’ın emriyle kendisine secde etmişlerdi. Kısacası melekler, insanlığın var oluşundan itibaren, her zaman onlarla beraber olmuştur. Onlar insanların iyilikleri için duâ eder, kötülüklerinden dolayı Allah’a istiğfâr ederler. Yine, insanın hayatta iken işlemiş olduğu bütün davranışlarını kaydeder, amel defterlerini oluştururlar. Canları onlar alır, ölüm esnasında onlar bulunur. Ayrıca âyet ve hadislerde, meleklerin, ölümden sonraki hayatta da insanları yalnız

²¹⁴ Müddessir, 74/26- 31.

²¹⁵ et-Tirmîzî, *Sünen*, Tefsîrul Kur’ân, 74.

bırakmadıkları, cenazelerine katıldıkları, onlara kabir suâlleri sordukları, Cennet ve Cehennem’de Allah’ın kendilerine emrettiği görevleri yaptıkları, amellerine göre insanlara iyi veya kötü muamelede buldukları, kısacası insanlarla içli dışlı oldukları ifâde edilmiştir. Yine Allah (c.c.), Kâinat’taki her şeyle ilgili müvekkel melekler yaratmış ve kendi hükmünü icra etmekle görevlendirmiştir. Onlar ise, bir ân olsun Cenâb-ı Hakk’ın emrinden çıkmamışlardır.

Tarih boyunca her toplumda olduğu gibi, günümüzde de, meleklerin şekilleri ve mahiyetleri ile ilgili olarak bir takım batıl inançlar vardır. Biz, bazı İslâmî eserlere girmiş olan bu tür inançların asıllarını hadis kaynaklarımızdan araştırdık. Melekleri bir insan gibi tasvir edip, günümüzün kıyafetlerini giydiren, onların binlerce ağız ve kanadından, rengârenk desenlerinden bahseden melek tasvirlerini sahih hadislerde bulamadık. Bunların çoğunun İsrâiliyât kökenli rivâyetler olduğunu gördük. Yine bu araştırmamızda gördük ki, Kur’ân ve hadislerde meleklerin şekilleri ile ilgili teferruatlı bilgi yer almamaktadır. Sadece onların nûrdan yaratıldığı belirtilerek görevleri hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; melek inancımız, asırlar boyunca her nasılsa bazı İslâmî kaynaklara girmiş olan çoğu yabancı kültürlerden geçme uydurma ve asılsız rivayetlerden, İsrâiliyât türü haberlerden, hurâfelerden arındırılmalıdır. Bu konudaki bilgiler Kur’ân ve sahih hadislerde verilen berrak bilgilere dayandırılmalıdır. Bu hususta gerekli çalışmalar yapılarak, gelecek nesillere sözlerin en doğrusu ve en güvenilir olan Allah’ın Kitâbına ve Rasûlü’nün bildirdiklerine istinâd eden bilgiler aktarılmalıdır.

KAYNAKÇA

Abd B. Humeyd b. Nasr el-Kissî, (v.249/863), *el-Müntehab Min Müsnedi Abd b. Humeyd (el-Müsnedü’s-Sağîr)*, Kahire 1988.

el-Âlûsî, Ebu’l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd (v.1270/1854), *Rûhu’l-Meânî fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, I-XXX, Beyrut, trs.

el-Antâkî, Muhammed Kanbur, *Melek ve Cin Risâlesi* (El yazması), Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah, 220.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul 1988.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979.

Aydın, Ali Arslan, *İslâm İnançları ve Felsefesi* (İlm-i Kelâm), Ankara 1964.

- el-Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (v.855/1451), *Umdetü'l-Kârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut trs.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v.458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Mekke 1994.
- Bosnavî, Abdullah, *er-Risâle fî Temessüli Cibrîl*, (el yazması) Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 509.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (v. 256/ 869), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1991.
- , *Tefsir Tarihi*, I-II, Ankara 1988.
- Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu Siyasi ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun 1996.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdirrahmân b. el-Fadl b. Behrâm (v.255/ 869), *Sünen*, I-II, İstanbul 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî (v.275/888), *Sünen*, I-V, İstanbul 1992.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsîlî (v.307/919), *Müsned*, I-XIII, Dimeşk 1984.
- el-Endelûsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân (v.654/1256), *el-Bahru'l-Muhît*, I-VIII, Riyad trs.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâil, (v.324/936), *Kitâbu Şecereti'l-Yakîn*, 1987.
- el-Eşkar, Ömer Süleyman, *Âlemü'l-Melâiketi'l-Ebrâr*, Beşinci baskı, Ürdün 1995.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Çeviren: Alpaslan Açıkgenç, Ankara 1999.
- el-Gavsî, Ahmed Nasr, *Âlemü'l-Melâike*, Mecelletü'l-Ezher, c:38, Sayı: 9, Kahire 1967.
- Gölcük, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya 1992.

- el-Hâkim, Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî (v.405/1014), *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut 1990.
- Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi Ve Şerhi*, I-X, İstanbul 1992.
- el-Hindî, Alâüddîn Alî b. el-Müttakî b. Hüsâmüddîn (v.975/1567), *Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, I-XVI, Beyrut 1978.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî (v.852/1448), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrut 1379.
- , *el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII + Fihrist, (Kalküta 1853 baskısından ofset) Beyrut tarihsiz.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (v.241/855), *el-Müsned*, I-VI, İstanbul 1992.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî (v.354/965), *Sahîhu İbn Hibbân*, I-XVIII, Beyrut 1993.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbûrî (v.311/923), *Sahîhu İbn Huzeyme*, I-IV, Beyrut 1970.
- İbn Kesîr, Mecdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr (v.774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, İstanbul 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v.275/888), *Sünen*, I-II, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (v.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut 1956.
- İbn Râhûye, İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. Râhûye el-Hanzalî (v.238/852), *el-Müsned*, I-III, Medîne 1991.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebü's-Sa'âdet el-Mubârek b. Ebû Muhammed el-Cezerî (v.606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, I-V, Beyrut trs.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed (v. 630/1234), *Üsdü'l-Gâbe Fî Ma'rifeti's-Sahâbe* (Tahkîk: Muhammed İbrâhîm el-Bennâ-Ahmed Âşûr), I-VII, 1970.
- el-İsfehânî, er-Râğîb Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, (v.502/1108-9), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986.

- Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkîdi*, Ankara 1975.
- el-Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd, (v.682/1283), *Kitâbu Acâibi'l-Mahlûkât ve Garâibi'l-Mevcûdât*, Mısır trs.
- Keskin, Halife, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, İstanbul 1997.
- Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul - 1987. *TDV.İslâm Ansiklopedisi*, "Azrâil" Maddesi, IV, 350-351, İstanbul 1991.
- Kitab-I Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, İstanbul 1949.
- Macdonald, D. B., *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi "Melek" Maddesi*, VII/661-664, İstanbul 1977.
- Mâlik b. Enes, (v.179/795), *el-Muvattâ*, I-II, İstanbul 1992.
- Miras, Kâmil-NÂİM, Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I-XII, Ankara 1987.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (v.261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-III, İstanbul 1992.
- en-Nesefî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed (v.537/1142), *Akâidü'n-Nesefî*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.
- en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *Sünen*, I-VIII, İstanbul 1992.
- er-Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn (v.606/1209), *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXIII, Tercüme: Suat Yıldırım- Lütfullah Cebeci, Ankara 1988.
- er-Rûmî, Fahd b. Abdîrrahmân b. Süleymân, *Menhecü'l-Medreseti'l-Akliyyeti'l-Hadîseti fi't-Tefsîr*, Üçüncü baskı, Beyrut 1407.
- es-Sâbûnî, Nûruddîn, (v.580/1184), *Mâtürîdiyye Akâidi*, Tecüme: Bekir Topaloğlu, 5. Baskı, Ankara 1995.
- es-Sindî, Nûruddin b. Abdilhâdî (v. 1138 / 1725), *Hâşiyetü's-Sindî ale'n-Nesâî*, I-VIII, Halep, 1406 /1986.
- Sofuoğlu, M. Cemal, *İslâm Dini Esasları*, İzmir 1996.

es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (v.911/1505), *el-Habâik fî Ahbâri'l-Melâik*, Beyrut 1985.

-----, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, trs.

-----, *Şerhu's-Suyûtî Alâ Süneni'n-Nesâî* (Zehru'r-Rubâ ale'l Müctebâ) I-VIII, Haleb 1986.

-----, *ed-Dibâc alâ Sahîh-i Müslim*, I-V, 1416 / 1996.

eş-Şa'rânî, Abdulvehhâb, (v.907/1501), *Kitâbu'l-Yevâkît ve'l-Cevâhîr fî Beyâni Akîdeti'l-Ekâbîr*, Mısır 1307.

Şibay, H. Sabit, *MEB.İslâm Ansiklopedisi*, "Azrâîl" Maddesi, II, 155-158, İstanbul 1970.

-----, *MEB. İslâm Ansiklopedisi*, "Cebrâîl" Maddesi, III, 41-42, İstanbul 1977.

et-Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (v.360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XX, Musul 1983.

-----, *el-Ehâdisu't-Tivâl*, Bağdat 1983.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v.310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, 2. baskı, Beyrut 1392/1972.

et-Taftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, (v.792/1390), *Şerhu'l-Akâid*, (Kelâm ilmi ve İslâm Akâidi içinde), Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (v.279/892), *Sünen*, I-V, İstanbul 1992.

Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı*, Ankara 1997.

Wensinck, A. J., *M.E.B.İslâm Ansiklopedisi*, "İsrâfil" Maddesi, V/ II. Cild, İstanbul 1968.

-----, *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, "Mikâîl" Maddesi, VIII.Cild, 2. baskı, İstanbul 1971.

Yavuz, Yûsuf Şevki-Ünal, Zeki, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, "Cebrâîl" Maddesi, VIII, 202-204, İstanbul 1993.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I- IX, İstanbul 1979.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Vâsıtî, (v.1206/1791), *Tâcü'l-Arûs*, I-X, Beyrut (Mısır 1306 1.baskıdan ofset).

ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî (v.748/1347), *Tezkiretü'l-Huffâz*, I-IV, Beyrut 1378.